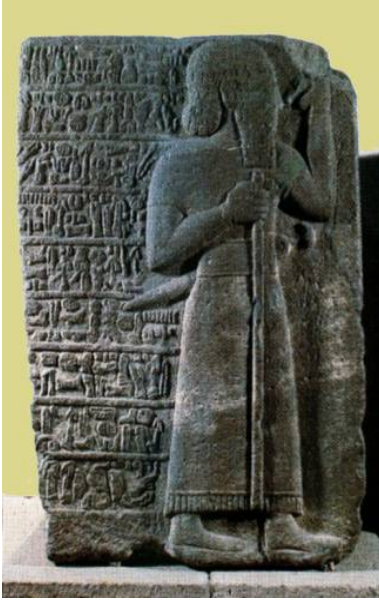

HİTİTLER

Hititler ile ilgili bilgilerimiz daha bu yüzyılın başlarına dayanır. Ondokuzuncu yüzyılın sonlarına kadar, Hititlerin tarih içindeki konumu bilinmiyordu. Gerçi Mısır metinleri ve Tevrat bir kavimden söz ediyordu ama bu kavmin Anadolu kökenli olabileceği kimsenin aklına gelmemiştir.

İç Anadolu'nun İlk Çağ tarihi ile ilgili yapılan araştırmalar , On dokuzuncu yüzyılda buraları gezen Charles Texier , William Hamilton gibi gezginlerin izlenimlerinden öteye gitmemiştir.

Daha sonra “Yozgat Tabletleri” adı verilen , Boğazköy arşivine ait eserle bulunmuş ve ünlü Çek bilgini Hronzy tarafından 1917 yılında çözülmüştür.

Bu tabletlerde Anadolu'nun bu bölgesinden Hatti Ülkesi diye sözedildiği görüldüğünden bu uygarlığı yaratanlara , Tevrat'taki isimle de uyuşturarak Hititler denmiştir.

Hititleri tanımak Anadolu uygarlığını, hatta Anadolu'nun bugününü tanımak demektir.

Anadolu toprakları üzerinde Hittiler'in mirasçısı olan bizler , bu kültürü tanıdıkça, inançlarını öğrendikçe, bugünkü kültürümüzü daha iyi anlayabiliriz.

HATTİLER

Hititler'i incelemeye başlamadan önce, Hitit göçlerinden önce aynı yerlerde uygarlık kurmuş olan ve Hititler'i büyük ölçüde etkilemiş olan Hatti uygarlığını incelemek gerekmektedir.

Yaklaşık MÖ 2500-1700 yılları arasında Anadolu'da büyük bir uygarlık oluşturmuş Hattiler hakkında bilgilerimiz oldukça sınırlıdır.

Hattiler Anadolu'nun yerli halkı olarak kabul edilmekle beraber, göçlerle geldiklerini – hatta Türk kökenli olduklarını- savunanlar da vardır.

Yapılan araştırmalar Hititler'in uygarlık ve inanç/mitoloji bakımından Hattiler'den oldukça etkilendiklerini ortaya koymuştur.

Hititler kendilerini başka isimle anmalarına rağmen, ülkelerine Hatti ülkesi demeleri ve din ile ilgili tabletlerde rahibin Hatti dilinde konuştuğunu belirtmeleri bu etkiyi göstermektedir. Ayrıca özel isimlerin bir çoğu da Hatti dilinden gelmektedir.

Hatti uygarlığına ait en önemli eserler Alacahöyük'te bulunmuştur. 1935'de Atatürk'ün himayesinde başlayan kazılarda bugün Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde sergilenen güneş kursları, heykelcikler, altın kupalar bir çok eser bulunmuştur.

Yapılan kazılarda ölülerin hocker pozisyonunda bulunması (ana rahminde olduğu gibi, cenin vaziyetinde) , toprak ve yeniden dirilme kültürünü varlığını, dolayısıyla da ana tanrıça kültürünün varlığını göstermektedir.

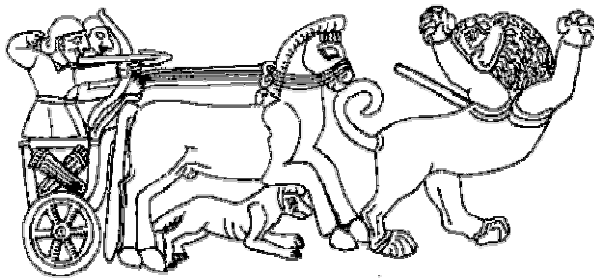
Bir başka buluntu yeri de Tokat Horoztepe'dir. Burada da ana tanrıçaya ait idoller ve tören zilleri bulunmuştur. Ancak buluntuların büyük bölümü yurt dışına kaçırılmıştır.

Hattiler'e ait süsleme ve bezeme şekillerinin Anadolu'nun bir çok yerinde görülmesi bu uygarlığın ne kadar yayılmış olduğunu ve önemini göstermektedir.

Hatti halkı, hayvan biçimli tanrıların kültürünü geliştirmiş, özellikle de boğa en önemli simge olmuştur. Boğa ile gök/güneş kurslarının birlikteliği boğa/gök ilişkisini düşündürmüştür. Buna göre boğa en büyük gök tanrıyı temsil etmektedir.

Hattiler Hititler'le kaynaşmış, Hatti uygarlığı Hitit uygarlığı içinde yaşamaya devam etmiştir.

HİTİTLER'İN KÖKENİ

Anadolu Uygarlıkları içinde en önemlilerinden olan Hititler'in kökeni hala tartışmalıdır. Ancak Hititler'in Anadolu'nun yerli halkı olmayıp dışarıdan geldikleri kesindir. Hatta Hitit

adı da daha sonra Eski Ahit'e göre uydurulmuş bir isimdir. Hitit diye andığımız bu halkın kendilerine Nesi dili konuşan Nesili dediklerini biliyoruz.

Batı dünyasındaki bilim adamlarının üzerinde anlaşmaya vardıkları Hititler'in Hint-Avrupa kökenli bir kavim oldukları yolundadır. Konuştıkları dil ve ataerki yapıları ve diğer kültür özellikleri bu görüşü destekler niteliktedir.

Ancak Hititler'in nereden göç ettikleri tam olarak açığa kavuşmamıştır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında , o zamanki isimleriyle, Etiler'in Türk olduğu söylenmiştir. Hatta Etibank da adını buradan almıştır. Öte yandan Hititler'in olmasa da Hattiler'in Asiatik kavimlerle alakası vardır. Özellikle dilleri ve kültürleri bu bağlantıyı güçlendirmektedir.

Öte yandan bir başka teori de Hititler'in Çerkes kökenli olduğu yolundadır. Bu tez de Hattiler söz konusu olduğunda dil ve kültür öğeleri bakımından desteklenmektedir ve olanaksız gözükmemektedir. Ancak daha etraflı araştırma yapılmalıdır. Örneğin Çurey (bkz.[Kaynakça](#)) Hattiler ile Hititler'i yer yer karıştırdığından ortaya anlaşılmaması güç , hatalı teoriler çıkmış.

HİTİT TARİHİNE KISA BİR BAKIŞ

Hititler'in kökeni sorununa göz attıktan sonra, Hititler'i Hint Avrupa kökenli, Kafkaslar yolu ile Anadolu'ya girmiş bir kavim olarak kabul edebiliriz.

Konumuz itibarı ile Hitit tarihini ancak çok kısa olarak gözden geçirmek

gerekmektedir. Meraklı okuyucu [Kaynakça](#)'da bu konuda çok önemli bilgiler veren eserleri bulacaktır.

Hititler'in tarih sahnesinde görülmesi daha öncelere de dayansa Krallığın MÖ 1660-1630 yılları arasında hüküm sürmüş I. Hattuşili tarafından kurulduğu söylenir. Bu konu belgelere bakıldığında biraz karışıktır, çünkü Hattuşili de kendinden önce gelen Labarna ve başşehir Kussara'dan söz etmektedir. Bu dönem ise oldukça karışıktır çünkü anadolu'da yerel krallar hüküm sürmektedir.

Aslında Hattuşili , merkez [Hattuşaş](#) olarak krallığı kuran kişidir. Akurgal bu durumu şöyle özetlemektedir: (bkz [Kaynakça](#))

“ Yazılı kaynaklardan belli olduğuna göre sonuç olarak diyebiliriz ki, Labarna adlı bir kral Kussara'da hükümdar olduktan sonra yerine yeğeni Labarna ya da Tabarna adı ile kral oluyor. Ancak bu ikinci Labarna, bir süre sonra idare merkezini , başkent olmaya her yönden elverişli Hattuşa'ya neklediyor ve o yüzden de Hattuşili yani Hattuşlu anlamına gelen bir ad alıyor.”

Hattuşili yayılma siyaseti izlemiş ve sınırlarını güneye, bugünkü Suriye'ye ve batıya Arzawa ülkesini alarak genişletmiştir.

Bir seferde ölen Hattuşili'nin yerine Murşili geçmiştir. Murşili de babasının yayılma siyasetini izlemiş, Halpa' (Halep) yı almış ve Babil'e kadar uzanarak , yaklaşık MÖ1550 senesinde, burayı da yakıp yıkarak Hammurabi sülalesini sona erdirmiştir.

Murşili'den sonra bir çok kral gelmiştir. Bunlar içinde en önemlilerinden biri Telipinu'dur(MÖ 1535-1510) Telipinu zamanından kalma yazılar hem Hitit tarihine ışık tutmaktadır, hem de Telipinu ilk olarak krallığın kime kalacağını belirlemiştir : «Birinci kadından doğan erkek çocuk kral olur. Eğer birinci sıradan bir prens yoksa, ikinci sıradan olan erkek çocuk kral olur. Bir kral çocuğu, bir oğlan mevcut değilse, bu durumda birinci sıradan olan kız evlendirilir, onun kocası kral olur.»

MÖ 1460-1190 yılları Hitit Krallığının “Büyük Krallık” dönemi olarak adlandırılır. Hurri-mitanni Devleti'nden sonra bu dönemde Anadolu'daki en büyük siyasi güç Hitit Krallığı'dır.

Bu dönemin ilk kralı II.Tuthaliya'dır. Bu önemli kralın sülalesi Hitit Krallığının sonuna kadar hüküm sürmüştür.

Bu dönemde en önemli kralardan bir Şuppiluliuma'dır. Bu kral zamanında (MÖ1350-1345) krallık sınırları iyice genişlemiş, Mısır ile ilişkiler yoğunlaşmıştır.

Bir başka önemli kral da Muvatalli'dir . (MÖ 1315-1282). Onun zamanında karışıklıklar bastırılmış ve Mısır'a karşı yapılan Kadeş savaşı başarı ile sonuçlanmıştır. Daha sonra III.Hattuşuli ise ünlü Kadeş Anlaşmasını yapmıştır.

MÖ 1200'lü yılların sonuna doğru Hitit Krallığı en parlak devirlerini yaşarken kralın ölmesinden sonra çocuğu olmadığından kardeşi II. Şuppiluliuma'nın tahta geçmesi ile sarayda karışıklıklar çıkmış, hatta halk arasında da başkaldırmalar olmuştur. Bunu üzerine bir de “Kuzey kavimleri” saldırısı eklenince Hitit devleri dayanamamış, istilalar altında tarihe karışmıştır.

Daha sonraları “Geç Hitit” denilen beylikler dönemi yaşanmış, Hitit kültürü güneyde biraz daha yaşamaya devam etmişse de zamanla tarihe karışmıştır.

HİTİT İNANÇLARI

Bu konu alışkanlık olduğu üzere “Hitit Dini “ başlığı altında incelenir. Zaman zaman bu terminolojiyi biz de kullanırız, ancak bu konuyu, genel kuralları belirlenmiş, homojen bir din olmadığı için, “Hitit İnançları” başlığı altında incelemek daha doğrudur.

Hititler, belki de Anadolu’nun o dönemdeki mozaikinden olsa gerek, her topluluğun Tanrısını benimsemiş, çok geniş bir panteon yaratmıştır. Bu yüzden olsa gerek tabletlerde “*Hatti Ülkesi’nin bin tanrısı*” deyiimi geçer. Yazılıkaya’daki tanrılar geçidi de bu konu hakkında oldukça iyi bilgi vermektedir. Ancak tanrı isimlerinin bir çoğu bize yapılan anlaşmalarda tanrıların tanıklığı bölümlerinden ulaşmaktadır.

Hititler, Eski Krallık döneminde Hint-Avrupa ve Hatti kökenli tanrıları benimserlerken, daha sonraları Hurri, hatta Mezopotamya kökenli tanrıları da benimsemişlerdir. Hititler’de Mezopotamya tanrıçası İhtar da çeşitli adlarla anılmakta ve büyük önem taşımaktaydı. Bununla birlikte aynı kökenden suların tanrısı Ea ve Damnika, Güneş tanrısı Şamaş ve karısı Aya ve Ay tanrısı Sin, Hitit panteonunda yer almışlardır. Bu tanrılar ayrıca şahiliğin gerektiği yerlerde yer almışlardır.

Hititler’de tanrılar tamamen insanlar gibi düşünülmüştür; buna göre tanrılar insanlara ait duyguları yaşayabilmekte, hatta acıkmakta, susamakta ve hastalanmaktadırlar.

Bu tanrılardan büyük bölümü yerel ve çeşitli topluluklara ait tanrılardır. Bu dönemde Hurri, Luwi, Pala, Hatti ve Mezopotamya tanrıları çoğunluktadır. Tanrılar ne kadar çok olurlarsa olsunlar aslında belli özellikleri ortak olan tanrılardır. Diğer bir deyişle, farklı isimlerde aynı özellikleri taşırlar. Bu bağlamda belli başlı tanrı özelliklerini ortaya koyabiliriz.

Hitit inançlarını konu başlıkları halinde incelemek daha doğru olacaktır :

HİTİTLER’İN TANRILARI

Gök Tanrı/Fırtına Tanrısı

Hitit panteonunda en önemli tanrı kuşkusuz “Gök Tanrı” idi. Yerel olarak değişik isimlerle çağrılan bu tanrı Hatti dilinde “Tarū” , Hurri dilinde “Teşup”, Hitit dilinde ise “Tarhu, Tarhuna ya da Tarhunt” diye adlandırılıyordu.

Aslında Hititler geldiklerinde , Hint Avrupa kökenli bir tanrıları vardı. *Şiu* ismindeki bu

tanrı, Yunanca Zeus ve Latince Deus,dii sözcükleri ile aynı kökendendi. Bu kök hem tanrı hem de gün ışığı , parlamak gibi anlamlara da sahiptir. Ancak zaman içinde Şiu özel tanrı ismi olmaktan çıkmış ve genel olarak tanrı anlamına gelmiştir. Ancak Hititlerin de bir dönem, Luwiler gibi Hint Avrupa isimli başka tanrı isimlerini de korudukları zannedilmektedir.

Tanrı'nın isimleri ve sembolleri konusunda Akurgal'da aşağıdaki alıntıyı almakta fayda vardır : (*Hatti ve Hitit Uygarlıkları* , Bkz.Kaynakça)

“ Baştanrı Hitit metinlerinde genellikle ‘Hatti Ülkesinin Gök Tanrısı’ , ‘Göğün Tanrısı’, ‘Hattuşanın Tanrısı’, ‘Sarayın Tanrısı’ gibi adlarla anılmaktadır. Ayrıca ‘Ordunun Göktanrısı’, ‘Yağmur Göktanrısı’ gibi adlandırmalara da rastlanmaktadır. Bir tanrının hiyeroglif işareti ikiye bölünmüş bir elipsten oluşur. Önce söz konusu işaret sonra, gök tanrısı demek isteniyorsa, ikiye bölünmüş elipsin altına W biçimli yıldırım işareti yazılırdı ; ikisi birden gök tanrısı anlamına gelmektedir. “

Gök tanrı ile dağlar, daha doğrusu dağ tanrıları, arasında sembolik bağ vardır. Aslında bunu “*dağların gökkubbeyi taşıdığı*” inancı ile birlikte ele almak daha doğru olacaktır. Bu, daha sonra Yunan Mitolojisinde göreceğimiz Atlas efsanesinin ilk şekli olmalıdır. Bir Hitit metninde, gök tanrının, dağ tanrılarının sembolize eden iki erkek figürü üzerinde durması da bu görüşümüzü güçlendirmektedir.

Gök tanrının en önemli sembollerinden biri de boğadır. Boğanın gök tanrısı sembolize ettiği düşünülmektedir. Alacahöyükte çıkan bir kabartmada kral ve kraliçenin boğa heykeli önünde yaptığı saygı duruşu da aslında gök tanrı ile ilintili olmalıdır. Çatalhöyük'ten, belki de daha eski çağlardan beri önemini koruyan bu sembol daha sonra Yunan Mitolojisinde Zeus'un boğa kılığına girmesinde de karşımıza çıkacaktır.

Gök tanrısı aynı zamanda fırtına tanrısı idi. Zaten Anadolu'nun iklimini göz önünde bulundurursak –eskiden daha sıcak olduğu düşünülüyorsa da-fırtınaların ne kadar önemli olduğu açıktır. Hatta bir fırtına sırasında kral II.Murşili'nin dilinin tutulduğunu öğreniyoruz :

“ Birden hava bozdu. Gök tanrısı korkunç bir şekilde gürlledi ve ben ürktüm. O zaman ağzında söz azaldı ve söz kesiklik yaparak yukarı doğru çıktı. Yıllar geçince bu düşlerimde de kendini duyurmaya başladı. Bu düşlerden birinde tanrının eli bana değdi ve konuşma gücümü bütünü ile yitirdim.”

Geç dönemlerde , gök tanrısının bütün özellikleri Fırtına tanrısına geçmiş, Hurrielerin fırtına tanrısı Teşup da Hititler'in gök tanrısına eş değer bir konuma yerleşmiştir. Teşup için daha çok Toros ve güneyinde, Suriye'ye kadar olan bölgede kült merkezleri vardı.

Tanrıça

Hititlerde tanrı kadar tanrıça da önemlidir. Zaten bunun izdüşümü olarak da Hitit toplumuna kadın erkeğe eş değer konumdadır.

Hitit Tanrıçası , Hattilerde “Vuruşemu”, Hurrilerde “Hepat” diye adlandırılmış tanrıçadır. Hititlerde “Arinna’nın güneş tanrıçası”, geç Hititlerde “Kupaba” olarak da geçmiştir. (Kybele de büyük olasılıkla aynı inancın devamıdır.)

Bu tanrıça isimleri tabletlerde farklı isimlerde geçseler de aynı özelliklere sahiplerdir. Özellikle Hurri etkisiyle, Teşup’un panteona girmesiyle beraber Teşup’un karısı tanrıça Hepat da önemli bir yer tutmaya başlamış, Hatta Arinna’nın güneş tanrıçası ile eş bir konuma gelmiştir. Bir belgede şöyle denmektedir :

“Bütün ülkelerin kraliçesi efendin, Arinna’nın güneş tanrıçası ! Hatti ülkesinde sen Arinna’nın güneş tanrıçası adını alırsın, sedir ağacı ülkelerinde ise Hepat adını alırsın.”

İlginçtir, yüzyıllar sonra Apuleius da böyle bir ifade kullanacaktır.

Çoğu kabartmada Tanrı ve tanrıça yanyana eşit önemde tasvir edilmişlerdir. Yazılıkaya’da da bu tanrısal çiftin betimlemeleri vardır. Bunun yanında bu çiftin oğulları da koruyucu tanrı olarak önemlidir.

Tanrıçalar arasında en önemlisi kuşkusuz Arinna’nın güneş tanrıçasıdır. Arinna kenti hakkında değişik varsayımlar vardır. Ancak en kuvvetlisi ve arkeolojik delillere dayananı , Arinna’nın Alacahöyük olduğudur.

Arinna’nın güneş tanrıçası krallığın hayatında da önemlidir. II.Murşili(MÖ1345-1315) uzun zamandan beri ihmal edilen bu kültü canlandırmış ve kazandığı zaferleri buna bağlamıştır:

“ Ben majeste, babamın tahtına oturduğumda çevredeki bütün düşmanlar benimle savaşa giriştiler. Ancak ben hiç bir düşman ülkesine karşı sefere çıkmadan önce Arinna kentinin güneş tanrıçası ile ilgili bayram törenlerini düzenledim[...] ve ona seslendim: Arinna’nın güneş tanrıçası! Benim efendim, benim yanıma aşağıya gel ve [...] senin topraklarını almak isteyen çevredeki düşman ülkeleri yok et.! Ve Arinna’nın güneş tanrıçası sözümü duydu ve bana geldi. O zaman babamın tahtına oturur oturmaz, çevredeki düşman ülkeleri on yılda yendim ve onları yere vurdum.”

Zamanla Hepat gibi başka tanrıçalar da bu derece öneme sahip olmuşlar ve “protokol”de yerlerini almışlardır.

Yerel Tanrılar

Hitiler'in yerel tanrılara bakış açısı Ahmet Ünal'ın *Hitit Sarayındaki Entrikalar Hakkında Bir Fal Metni* (bkz Kaynakça) isimli çalışmasında açıkladığı metinlerde çok iyi gözükmemektedir. Bu bir fal metnidir ve olan olaylar hakkında tanrılara görüş sorulmaktadır. (Fal konusu ileride ayrıntılı olarak işlenecektir). Bu metinde Arušna kenti tanrısı önemli bir yer tutmaktadır. Bu tanrıyı Ünal şöyle açıklamaktadır:

“ Tapınağı, kültü ve kült personeli Arušna'da bulunan, Hititlere oldukça yabancı ve adı bilinmeyen bir tanrıdır. Bu yabancılığa rağmen büyük kralın hastalığı yüzünden

Hitit sarayı onunla sıkı bir ilişki halindedir. Çok alıngan ve nazlı bir tanrı olup, bu fal metninin yazılmasına o neden olmuştur. Çünkü kralın hastalığı konusunda kendisine başvurulmamış, bu yüzden de gazaba gelmiştir. Öfkelenmesinin başka bir nedeni de, kraliçeden bir rüya aracılığı ile istemiş olduğu altından çelenklerin aksesuarlarıyla birlikte kendisine verilmeyip, mabeyincinin evinde saklı tutulmasıdır. Bundan dolayı, tanrının öfkesini yatıştırmak için kefaretilmesi gerekmiş, büyük kralın tutulmuş olduğu hastalıktan kurtulduktan sonra, bir af dileme ayinine katılmak üzere bizzat Arušna'ya gitmesi, fal aracıyla saptanmıştır. Tüm bu çabalara rağmen tanrının öfkesi yatıştırılamamış ve anlaşılan bu yabancı tanrının kültürünü iyice bilmeyen Hititli rahipler, tanrının bakımını, ayinlerinin yapılmasını vs. Arušna'lı rahiplere bırakmak zorunda kalmışlardır.”

Bunun dışında başka yerel tanrılar da olaylara göre önem kazanmışlardır.

Hayvan tanrılar

Bunların dışında Hitilerde hayvan biçimli (zoomorphique) tanrılar da vardır. Hitilerde hayvan biçimli kaplar zoomorf tanrı düşüncesini kült aletleridir.

Fırtına tanrısının boğa ile sembolize edilmesinden dolayı boğa biçimli kaplar en önemlileridir.

Burada bir konu üzerinde daha ayrıntılı olarak durmak gerekmektedir. Kaynakçada belirttiğimiz bir çok yayında boğanın tanrının sembolü olduğu söylenmektedir. Ancak bir Hitit metninde (II.Muwatalli'nin duası) şöyle geçmektedir :

“Hatti'nin Fırtına Tanrısının önünde yürüyen boğa Şeri, efendim, benim dua olarak bu sözlerimi tanrılara bildir! Efendiler, göğün ve yerin efendileri tanrılar bu sözlerimi ve duamı işitsinler.”

Buradan anladığımıza göre boğa fırtına tanrısına eşlik etmekte ve tanrılarla insanlar arasında aracılık yapmaktadır. Böylece kabartmalarda gördüğümüz boğaya tapınma sahnesi de daha anlam kazanmaktadır. Bu Yunan mitolojisindeki Hermes'inkine benzer bir roldür.

Ayrıca Ayı/insan biçimli figürler de Hitit sanatında yer almıştır.

Hitit sanatında ilginç bir figür de Sfenks'tir. Sfenks de Mısır kökenli olup Suriye yoluyla Hitit sanatına geçmiştir.

Kubaba

Hitit tanrılarına uzun uzun isimleriyle yer vermemize rağmen , Anadolu'daki tarih sürekliliği açısından Kubaba üzerinde durmak gerekmektedir.

Büyük Hitit İmparatorluğu zamanından beri en önemli merkezlerden bir de Kuzey Suriye'de bulunan Kargamış olmuştur. Bu dönemde Hitit krallık ailesinden vasal krallar tarafından yöneytilen Kargamış, Hitit İmparatorluğu yıkıldıktan sonra bir "Geç Hitit Devleti" olarak varlığını sürdürmüştür.

Bu merkezin en önemli tanrıçalarından bir de Kubaba'dır. Burada büyük saygı gören Kubaba daha sonra Anadolu'da Kybele adıyla yaşayacaktır.

HİTİTLER'DE TANRI KÜLTLERİ

Hitit tanrı kültleri aslında devlet dinidir ve bu kültlerin görevlileri de devlet görevlileridir.

Hitit tanrı kültlerinde kaya/açık hava tapınakları önemli bir yer tutmaktadır. Günümüze, aşağıda ayrıntılı olarak incelenmiş, bir çok açık hava tapınağı ulaşmıştır. Bir çoğu da, ne yazık ki, defineciler tarafından tahrip edilmiştir.

Bunlar içinde Yazılıkaya en önemlileridir. Buradaki tanrılar geçidinde 60'tan fazla tanrı ve tanrıça tesbit edilmiştir.

Tanrıların başında sivri bir külah ve dizlerinin üstüne kadar inen beli kuşaklı bir giysi varken, tanrıçaların başında silindirik bir başlık ve üzerlerinde bluz ve pilili etek vardır.

Yazılıkaya'daki tanrıların büyük ölçüde Hurri panteonunu gösterdiği gözükmemektedir.

Hititler tanrıları insan gibi (antropomorphique) düşündükleri için "Tanrıların Evi" olarak düşünülen tapınakların büyük önemi vardı.

Tapınaklar tam anlamı ile tanrının evi idi. İlgili tanrının ya da tanrıçanın heykeli burada durur, ve tanrının ya da tanrıçanın burada olduğuna inanılırdı. Tanrı heykeli tapınakta iken sadece kral, kraliçe ve seçilmiş rahipler heykelin olduğu odaya giremeye izinliydi. Başkasının, özellikle de bir yabancıların girmesi ölümle cezalandırılabilirdi.

Hattuşas'taki gibi büyük tapınaklar olduğu gibi daha küçük şehirlerde daha küçük tapınaklar vardı.

Genelde, tapınağın asıl merkezinde bir avlu ve bu avluya bakan odalar vardı. Tanrı heykelinin bulunduğu kutsal oda tapınağın arka yüzünde olduğu için iki taraftan da ışık alabilmekteydi.

Hattuşas'taki tapınakta iki kutsal oda vardı. Bunlardan birinin Fırtına Tanrısının odası olarak, diğerinin de Arianna'nın Güneş Tanrıçası adına düzenlendiği düşünülmektedir.

Yazılıkaya ise daha farklı olarak açık hava tapınağı idi. Burada bayramlar kutlanıyor ve özel törenler (yeni yıl gibi) düzenleniyordu.

Tapınaklar dinsel merkezler olduğu gibi aynı zamanda ekonomik merkezler de olmuşlardır. Buralarda sadece tapınağa verilen hediye ve bağışlar saklanmamış aynı zamanda tahıl deposu olarak da işlev görmüşlerdir. (burada genelleme yapmak olanaksızdır, ancak yapılan kazılar ışığında böyle bir sonuç çıkarılmıştır.)

Tanrılar heykellerle ya da idollerle gösterilebildiğine göre bir de bu objelere ait kültler vardı. Bu heykellere etrafının süslenmesi ile törenle tapıldığı gibi, heykel bir arabaya bindirilerek gezdirilerek tören yapılırdı. Bunun sonunda Tanrı heykeli , açıkhavaya, koruluğa, ormana ya da yüksek yerdeki ZI.KIK taşına götürülmekte ve burada kurban kesilmekte, yemek yenmekte ve oyunlar oynanmaktaydı.

Hatti tanrılarına yapılan törenler diğer tanrılara yapılan törenlere nazaran daha neşeli geçmekte olup, dans,eğlence akrobasi ve çeşitli gösteriler yer almaktaydı.

Ayrıca şehrin koruyucusu olarak tanrıya armağanlar sunulurdu. Tanrıya değerli madenler hediye olarak sunulduğu gibi yiyecek, içecek de sunulmaktaydı. Libasyon^[1] da çok sık kullanılan bir sunu biçimi idi.

Alp de (*Hitilerde Şarkı, Müzik ve Dans/Hitit Çağında Anadolu'da Üzüm ve Şarap*, bkz Kaynakça) bu törenleri şöyle anlatmaktadır :

“ Kralın başrolü oynadığı, kraliçenin, prenslerin, prenseslerin ve devletin bir çok yüksek rütbeli görevlilerinin katılımı ile gerçekleşen dinsel bayram törenlerinde, merasim alaylarında ve çoğu kez tapınaktaki kült salonunda tanrı heykelinin ya da altarının önünde hayvan kurban etme ve içki sunma (Hititçe şipant-) ve ekmek kırma (hititçe parš-) ve diğer yiyecekler sunma ya da adorasyon(tapma) sahnelerinde şarkı, müzik ve bazan dansla eşlik etmenin büyük önemi vardı. [...] Bu sahnelerde hangi tanrıya kurban sunuluyor ya da tapılıyorsa, o tanrının mensub olduğu etnik grubun dilinde (örneğin Hattice, Luwicw, Palaca, Nešaca ya da Hurrice) şerki söylemek adetti. Metinlerde bu dillere ait şarkı sözleri ele geçmiştir. Her bir etnik gruba ait ayrı şarkıcılar vardı.”

^[1] Toprağa dökerek tanrıya sunma

Yaşar Coşkun'un kap isimleriyle ilgili yaptığı çalışma ve içerdiği metinler de (bkz Kaynakça) bize törenler hakkında da bilgi vermektedir :

“ Ertesi sabah kral tanrının iç-evine gider, yumuşak kurban ekmeğini parçalar ve onu buğday harşıialli'sine^{2[2]} koyar. “

“Sonra [bir tane kurbanlık ince ekmeği Tanrı x] e [parça]lar, üzerine kes[ilmi]ş karaciğer (ve) yüreği [koyar], karaciğerin üzerine bir tane pişirilmiş döş eti [ve] onları sonra kurban masasına koyar. Şarabı huprushu^{3[3]} önünde (kurban içkisi olarak) sunar Sonra Fırtına tanrısına bir tane ince ekmeği parçalar. Üzerine kesilmiş karaciğeri yüreği koyar, Karaciğerin üzerinde bir tane pişirilmiş döş eti [ve onl]arı sonra kurban masasına koyar”

Tapınak görevlileri ile ilgili bir direktif metni de tapınak içi külte ışık tutmaktadır. (Süel bkz. Kaynakça). Bu metinde tapınak çalışanlarının temiz olmaları istenmekte, hatta kıllarını dahi kesmeleri istenmektedir. Ayrıca temiz kabul edilmeyen domuz ve köpeğin girmemesine dikkat etmeleri istenmektedir.

Tapınak çalışanlarının tanrıya sunulmuş olanı kendileri ya da yakınları ile tüketmemeleri de özellikle vurgulanmaktadır. Görevliler *“o tanrı olduğu için hiç bir şey söylemez ve bize hiç bir şey yapmaz”* dememeleri gerekmektedir çünkü *“ tanrının ruhu kuvvetlidir, yakalamak için acele etmez. Fakat yakaladığı zaman artık bırakmaz. “* Bu alıntılar da tapınak görevlilerini tanrıdan fazla korkmadıklarını ve sunuları diledikleri gibi paylaştıklarını göstermektedir.

Burada ilginç direktifler de vardır :

“ Eğer bir kimse kadının yanında yatarsa (o) tanrıların ibadetini ne şekilde düzenlerse (ve) tanrıya yiyecek (ve) içecek (ne şekilde) verecekse kadının yanına (da) aynı şekilde gitsin. Sonra kadının yanında yatsın. Gün ağardığı zaman derhal yıkansın. Sabahleyin tanrıların yemek zamanında derhal (tapınağa) varsın. Eğer o ihmal ederse onun için (bu) büyük suçtur. Eğer kim bir kadının yanında yatarsa, onun amiri (ya da) büyüğü arkadan (bir kült görevi) yapmaya zorlarsa o (doğruyu) söylesin. Eğer o söylemeye cesaret edemezse arkadaşına söylesin ve yıkansın. Eğer o bilerek sonraya bırakırsa (ve) henüz yıkanmadan tanrıların kurban ekmeğinin ve kurban içkisinin yanına kirli olarak yaklaşırsa, bu durumu arkadaşısı bilirse ve o sana kötülük eder (de) eğer gizlerse, fakat arkadan meydana çıkarsa [onlar] için ölüm cezası (verilir). Onların ikisi de ölsünler. “

Bayramlar

Hititlerde bir çok bayram/festival vardı. Yapılan araştırmalar sonucu 18 kadar bayram tespit edilmiştir.

^{2[2]} Erzak küplerinden daha küçük bir kap

^{3[3]} Büyükçe tencere , kâse

Bunlardan en önemlisi kuşkusuz *Purulliyaş* adı verilen bahar bayramıdır. Bu sözcük hattı kökenlidir ve kök olarak “dünyanın” anlamına gelmektedir. Bu bayram çeşitli ayinlerle ve mitosların canlandırılması ve anlatılması ile kutlanırdı.

Hitit bayramlarından AN.TAH.SUM.SAR diye anılan bitki bayramı, ilkbaharda 38 gün sürmekte, sonbahardaki NUN TARRIASHAS ise 21 gün devam etmektedir.

Hititler’de bir ilginç bayram da *Hadauri* bayramıdır. Bu bayramın kutlanışını Balcıoğlu (bkz. Kaynakça) şöyle anlatmaktadır :

“ Bu bayramın ne detaylı ne de kısmi bir tasviri mevcut olmadığından, diğer bayramlarda sık sık karşılaştığımız, içki, ekmek, türlü hayvanlar ve değişik yemek türlerinin vs. Sunulup sunulmadığını bilmiyoruz. Hadauri bayramının geçtiği tüm metin yerlerinde kurban hayvanı olarak koyunun sunulması, bu bayramı diğerlerinden yiran en büyük özelliğidir. [...] bu bayramın bir başka özelliği de, İlkbahar ve Sonbahar olmak üzere yılda iki kez kutlanmış olmasıdır.”

Bu bayram Güneş tanrı, Fırtına tanrısı ve bazı Hatti kökenli tanrıların tapınağında kutlanmaktadır. Bu bayramın ayrıca AN.TAH.SUM.SAR içinde de kutlanmış olduğu düşünülmektedir.

HİTİTLERDE DOĞA İLE İLGİLİ İNANÇLAR

Hititler’de doğa ile ilgili kültler olduğu da yapılan araştırmalarda görülmüştür.

Hitit panteonunda varolan pınar/kaynak tanrı/tanrıçaları, Hititler’in su kaynaklarını, pınarları kutsal olarak kabul ettiklerini göstermektedir. Eflatunpınar’daki anıt da bu görüşü doğrulamaktadır.

Hititler dağları da kutsal kabul etmiş ve dağ tanrılarına inanmışlardır. Ayrıca her dağa ait törenler vardı.

Dağ tanrıları genel olarak uzun etekli , sivri külahlı olarak tasvir edilmişlerdir. Elbisesinin üzerinde dağ sembolleri de olduğu görülmektedir. Ayrıca bazı gösterimlerde boynuzu da vardır.

Anadolu’da Hitit ülkesindeki dağları düşündüğümüzde dağ tapımının olması normal gözükmemektedir. Ancak Alkım (bkz Kaynakça) Yesemek üzerine yaptığı çalışmada dağ tanrılarının kökenini dışarıya bağlamakta ve ilginç sonuçlar çıkarmaktadır :

- “ 1. Dağ tanrısı Hitit dinine ve sanatına yabancıdır, dışarıdan gelmiştir.*
- 2. Bugünkü bilgilerimize göre dağ tanrısının en eski tasvirlerini Suriye’de Mari’de (MÖ XVIII yy), Suriye stili mühürlerde (MÖ XV-XIII. yy), Kuzey Mezopotamya’da (MÖ XV.yy) ve Kassit sanatında görmekteyiz.*
- 3. Dağ tanrısının ve motifinin Mitanni-hur bölgesinden çıkmış olduğu anlaşılmakta ve bu fikir genellikle kabul edilmektedir.*

4. *Dağ tanrısının taş plastik sanatındaki ilk tasvirleri tamamıyla cephedendir, sakallıdırlar, ayakları, tanrının yerden çıkıp yükseldiğini belirtmek amacıyla, resmedilmez.[...]*
5. *11. Anadolu Hitit sanatında dağ tanrısı tasvirlerine bugünkü bilgimize göre MÖ XIII. yüzyıldan itibaren rastlıyoruz. Hitit çivi yazısı metinlerinde de dağ tanrılarının nitelikleriyle ilgili çeşitli kayıtlara rastlanır. Gerek Eski Hitit Devleti ile İmparatorluk Çağı arasındaki devrede ve gerek İmparatorluk devrinde Hur etkisinin Anadolu’da sezildiği sırada diğer hur tanrılarıyla birlikte dağ tanrılarının da Hitit panteonunda yer almış olması mümkündür. “*

HİTİTLERDE FAL VE KEHANET

Hititler, tanrıların isteklerini, öfkelenmişlerse nedenlerini öğrenmek üzere fala başvurmuşlardır. Ancak bunların yanında çok daha basit konularda da fala başvurulduğu gözükmemektedir.

Burada fal kehanetten daha farklı olarak ele alınmalı ve tanrıların verdiği işaretlerden farklı tutulmalıdır. Faldan anlamamız gereken, falı açan kişinin, bir olay hakkında tanrının görüşünü sormasıdır. Bu durumda aynı zamanda tanrıya karşı bir itiraf da söz konusu olmaktadır.

Hititlerde çeşitli fal bakma yöntemleri kullanılmıştır. Hayvanların iç organlarına bakılması, kuşların uçuşunun takip edilmesi gibi pratikler Hititler’de de mevcuttur. Bunların dışında su yılanlarının havuz içinde hareketlerine bakma, bir çeşit taşlarla oynanan oyuna benzeyen talih falı gibi fal metodları da kullanılmıştır.

En çok uygulanan, olumlu ya da olumsuz soru sorulmasıdır . Bu konuda bir fal metninden bir bölüm bilgi verecektir : (Ünal , *Hitit Sarayındaki Entrikalar Hakkında Bir Fal Metni* , bkz Kaynakça)

“ Majestenin hastalandığı konusuna gelince: [.....ve] Aruşna kenti [tanr]ısı majestenin hastalığı konusunda hiç bir şekilde sorulma[mıştır. Ey tanrı bunun için kızdıysan, birinici et işaretleri olumlu, sonuncuları ise olum]suz olsun. Birinci et işaretleri olumludur [...]

Aruşna kenti tanrısının (majestenin) hastalığı yüzünden öfke içinde saptanmış olmasına gelince: Ey tanrı, herhangi bir şekilde tapınağın içinde mi Öfkelendin. (Eğer öyleyse) et işaretleri olumsuz olsun. Solda suti olumsuz. Ey tanrı eğer (sadece) tapınağında öfkelendiysen , fakat majesteye [ka]rşı hiç bir şekilde kızmadıysan, et işaretleri olumlu olsun.”

Metin böylece uzayıp gitmektedir. Buradan da gördüğümüz şekil , Hititlerde falda sık kullanılmaktaydı.

Hititlerde fal metinleri bir çok konu hakkında da bilgi edinmemizi sağlamıştır.

Ahmet Ünal, (*Boğazköy Metinleri Işığında Hititler Devri Anadolu’sunda Filolojik ve Arkeolojik Veriler arasındaki İlişkilerden Örnekler*, bkz Kaynakça) Hitit tabletlerinde neden deprem,su baskını,kuraklı ya da Boğazköy’ü yılın 5-6 ayı

etkisi altında bırakan kar gibi olaylara yer verilmediğini soruyor (örneğin kar sözcüğünün Hititçe karşılığı bilinmemektedir) ve şöyle yanıtlıyor :

“ Aradan yıllar geçtikten sonra araştırmalarımın ağırlık merkezini büyü metinlerine kaydırduğımda gödüm ki, Hititler’in doğal gözlemleriyle ilgili bir çok noktalar bu metinlerde saklıdır. Doğaya dönük gözlemlerin pek çoğu, olumlu ya da olumsuz vasıflar olarak analogi büyülerinde kullanılmışlardır; yani falan falan nasıl iyi veya kötüyse , falan falan da aynı şekilde iyi veya kötü olsun. [...] Pratik düşünceli Hititler her şeyin minyatür modelini de yapmışlardır. Önemli ayınların yürütülmesi gereken kutsal bir dağ düşman işgali altında bulunduğu, o dağın sembolik bir modeli yapılmış ve ayınlar sembolik olarak bu modelin üzerinde yapılmıştır. “

Bir yöntem de rüyalar vasıtasıyla tanrıların isteklerini öğrenmektir. Temiz olarak iştiareye yatmak Hititlerde çok sık yerine getirilen bir pratiktir. Günümüzdeki iştiareye yatmaya çok benzeyen bu uygulamada temizliğin çok önemi vardı.

Gelecekte haber almak için en önemli yöntemlerden biri de yıldızların hareketlerini izlemektir. Bu pratik Hattilerden beri vardır. Bu yöntem bazı doğa olaylarını hatta toplumsal olayları önceden tesbit etmek amacıyla kullanılmıştır. Burada Mezopotamya etkisinden de söz edilebilir. Bu gözlemleri yapmak için kullanılan en ilginç alet Güneş Kurslarıdır.

Alacahöyük’te bulunan güneş kursları hakkında Sezginer şöyle demektedir. (bkz Kaynakça) :

“Güneş Kursunun yapılmasının amacı Güneş, Dünya, Venüs ve Mars’ın birbirlerine göre durumlarını zamana bağlı saptamaktır. [...] Buluşları zorunluluklar yaratır. Alacahöyük yöresinde, gökyüzü yılın büyük bir bölümünde yıldızların gözlenmesini olanaksız kılacak biçimde kapalıdır. [...] yıldızların birbiri ile ilişkilerini gözlemle saptamak ancak yılın beşte birinde olasılık içinde olduğundan yılın geriye kalan beşte dördünde bu ilişkileri saptayacak bir alete ihtiyaç vardı. İşte bu alet Güneş Kursu olarak ortaya çıktı. [...] Güneş Kursunun icadı herhangi bir olağanüstü kozmik bilgiye değil, zorunluluk altındaki astrologların aldıkları sonuçları ve uygulamaları karşılaştırarak elde ettikleri tecrübelerle dayanmaktadır. [...] Bu ‘Evren ölçeği’ yıllar sonra astrologların yeni yöntemleri geliştirmesi sonucu ödevini yitirince dinsel törenlerde Evren’in simgesi olarak kullanılmaya başlandı. [...] Uzun soplara üzerine takılarak törenlerde kullanılan bu Güneş Kursları belki de Orta Doğu uygarlıklarında hükümdarlık simgesi olan ‘alem’lerin büyükbabaları oldu. Belki tesadüf ama ‘alem’ Arapça ‘evren’ demektir. “

Ayrıca Ay’ın şekilleri de kehanet anlamı taşımaktadır. (Çığ Bkz. Kaynakça)

- “ 1. Ayın rengi sarı, sol ucu sivri, sağ ucu küt gözükiyorsa, 2 ilkbahar güzel olacak*
- 2. Eğer ayın sağ ucu göğe dönük ise ülkede bol ürün olacak.*
- 3. Eğer ayın sağ ucu yere doğru ise bütün ülkenin hasadı kuruyacak.*
- 4. Eğer ayın sol ucu göğe dönükse ülkede düzelme olacak.*
- 5. Eğer ayın sol ucu yere dönükse ülkede ölümcül salgın hastalık olacak.*

6. *Eğer ayın uçları güneye dönük ve uzamış görünürse, Akad ve Elam kralı ölecek.*
7. *Eğer ayın uçları kuzeye dönükse Akad kralı düşmanı yok edecek.*
8. *Eğer ayın uçları batıya doğru uzanmışsa yangın olacak “*

Bunun dışında Hitilerde kehanet için farklı yollar vardı. Normal ya da sakat doğumlara göre , meteorolojik olaylara göre kehanet yapmak, astrolojik gözlemler yapmak da sıkça uygulanırdı.

Daha fazla bilgi için Dinçol, *Hititler* (bkz. Kaynakça) , Türkçe’de iyi bir kaynaktır.

HİTİTLERDE BÜYÜ

Hititler de dönemin diğer uygarlıkları gibi büyüye meraklı bir topluluktur.

Çeşitli konularda büyülerin yapıldığı tespit edilmiştir. Cinsel büyüler, aile içi büyüler hatta kara büyü Hititler tarafından yapılmıştır. Ayrıca kuraklık önlemek, hastalıkları yok etmek, şans getirmek vs. için de büyüler yapılmıştır. Büyüye çoğu zaman kurban töreni de eşlik etmektedir.

İyi amaca yönelik , tapınak rahibeleri tarafından yapılan büyüler de Hitit kültüründe yer almıştır. Bu tür büyücülere “yaşlı kadın” denilirmiş . (günümüzdeki cadı ya da yaşlı büyücü kavramına ne kadar tanındık)

Kara büyü ise sonu ölüme kadar gidecek cezaları içermekteydi. Bir Hitit yasa metninde şöyle denmektedir : (Imparati, bkz. Kaynakça)

*“Eğer özgür bir adam bir yılan öldürürse
ve başka bir <adamın> adını
söylerse bir mina gümüş versin; ve eğer bir erkek köle
<ise>, işte tam o ölsün”*

Bu metinden Hititler’de, birinin adını söyleyerek yılan öldürme şeklinde bir tür kara büyü yapıldığını öğreniyoruz. Burada kişinin modelini yerine yılan alınmaktadır. Dikkat çekici bir husus da özgür insanın öldürülmeyip sadece köleye ölüm cezası verilmesidir. Başta ölüm cezasının herkes için olduğu ancak sonradan sadece köleler için uygulandığı düşünülebilir.

Telipinu Fermanında da bu konu geçmektedir :

“ Eşyayı her zaman temiz tutun. Kim aile arasında büyücülük bilirse, siz onu aile içinde yakalayın! Onu saray kapısına^{4[1]} getirin! Kim onu getirmezse, gelecek, O insana kötü şeyler olacak.”

Büyü yapmak kadar büyüü çözmek de yaygındı. Bir metinde şöyle demektedir :

^{4[1]} Mahkeme

“ Büyülenmiş olan bu adamı şimdi ben büyüden çıkardım. Onu toprağa geçirdim ve onu bağladım. Büyü ve fena rüya bağlanmıştır, onlar artık yeryüzüne çıkamazlar, siyah toprak altı onları çekiyor.”

Cinsel güçsüzlükten hastalıkların tedavisine kadar bir çok olayda büyü'nün sıkça kullanıldığı görülmektedir.

Aslında Hititlerde bir çok eylemin içinde büyü vardı.

Yeni bir yere ev yapılırken ya da tapınak inşaa edilirken temellerin altına bazı sunular konulmaktaydı. Buna göre idolü konan tanrı orayı koruyacak ya da konan madenin özelliklerini alacaktı. Örneğin temele bakır konarken şöyle denmeliydi :

“ Bak! Bakır dayanıklı ve ölümsüz olduğu gibi bu tapınak da öyle dayanıklı olsun ve orada kara topraklar üzerinde ölümsüz olsun.”

Zaten tapınağı yapan da tanrılardır :

“Onu (tapınağı) erkek tanrılar marangoz gibi inşa ettiler. Fakat temel taşlarını tanrı Telipinu alta koydu; orada onların üzerlerine duvarları bilgeliğin kralı Tanrı Ea inşa etti. Fakat ağaç(lar) ve Taş(lar) bütün dağlardan getirildi ve toprağı tanrıçalar getirdi. “

HİTİTLERDE ÖLÜLER KÜLTÜ

İnsanların fiziksel beden ve ruhtan oluştuğu düşüncesi büyük olasılıkla Hititler'de de vardı ve ruhun ölümden sonra da varolduğu ve yeraltına gittiği düşünülmektedir. Hatta burada ölüye annesinin yol gösterdiği de düşünülmektedir. Muwatalli'den sonraki tabletlerde de ölüm gününün “anne günü” diye anılması bu ilişkiyi göstermektedir.

Ruhlar insanlara ancak rüyalar vasıtası ile gözükmekteydi. Bunu dışında da ruhların ziyareti olasıydı. Özellikle kendilerine kurban sunulmayan ya da haksızlık sonucu öldüğü düşünülen kişilerin ruhları yaşayanları sık sık rahatsız etmekteydi.

Tabletlerden ölümlere kurban sunulduğu da anlaşılmaktadır. Ancak tabletler genelde krallardan sözettiği için bunun doğal olduğu düşünülebilir, çünkü kral öldükten sonra tanrı oluyordu ve tanrıya kurban sunmak gerekliydi. Bunun yanında halktan kişilerin de ölümlere kurban sundukları bilinmektedir. Bu ölümleri yatıştırmak için olduğu gibi , Hitit ianaçlarına göre günahlar babadan oğula/kıza geçtiği için (aynı inanç Yunan mitolojisinde de vardır), günahlardan kurtulma amacıyla da olabiliyordu.

Ünal (Anadolu XIX bkz. [Kaynakça](#)) filolojik olarak ilginç bir sonuca da varmıştır :

“ Burada Hititçe kelime haznesinde, şimdiye kadarki bilgimize göre ‘düşünmek’ fiilinin olmadığına da değinmek gerekecektir. Öyle anlaşıyor ki hititlerde ‘düşünmek’ insanın bizzat kendi ruhuyla konuşması, onunla diyalog kurması şeklinde ifade edilmiştir. “

Hititlerde ölü gömme adetleri zaman içinde farklılaşmıştır. Eski İmparatorluk çağında ölümler olduğu gibgi gömülürken daha sonraları yakılma ve küplere ya da taş sandık mezarlara gömme adeti uygulanmıştır.

En önemli cenaze karal ya da karaliçenin ölümü dolayısıyla yapılmaktadır. Kınal şöyle anlatmaktadır : (Eski Anadolu Tarihi, bkz [Kaynakça](#))

“ Gerçekten de Boğazköy vesikaları arasında «Eğer Hattuşaş’ta büyük bir hadise olursa,yani kral ve kraliçe tanrı olursa» etiketini taşıyan ölü metinleri ele geçmiştir. Bu metinlere göre kral veya kraliçe tanrı olunca, büyükler onun için ağlamaya başladılar. Hemen bir siğir kurban edilir ve ruhu için de şarapla içki kurbanı takdim edilirdi. Aynı günü akşamında yine bir keçi kesilir ve mevta bir arabaya konularak hususi surette kurulan bir çadıra götürülürdü. Burada tekrar kanlı kurban ve içki kurbanı yapılırdı. Bundan sonra tablet kırılmıştır. Fakar başka bir metinde ertesi günü ihtiyar kadınlar kızgın bir ateşi şarapla söndürdüklerine göre, ölü geceleyin yakılmaktadır. İhtiyar kadınlar ateşten kemik bakiyelerini toplayarak bunları içleri yağla doldurulmuş çömleklerin içine koymakta ve balahere bu kapları mabedde, belki de Yazılıkaya’nın küçük galerisindeki hücrelerde muhafaza etmekte idiler. “

Bu tür törenlere büyücü anlamındaki yaşlı kadının da eşlik ettiği olmaktaydı.

Ölüye sunulan eşyalar da çok zengin eşyalar olmayıp bazı süs eşyalarıydı.

HİTİT MİTOLOJİSİ

Hitilerde özgün bir mitolojiden söz etmek oldukça güçtür. Hitit efsaneleri çok güçlü o bir şekilde Hurri, Hatti ve Mezopotamya etkisinde kalmıştır. Hitilerden günümüze gelen efsanelerde bu etki açıkça görülmektedir. Ancak bir başka gerçek de Hitit efsanelerinin Yunan mitolojisine kadar sürekliliğini koruduğudur.

Günümüze gelen belli başlı Hitit mitoslarına göz atarsak bu etkileri daha iyi görebiliriz.

Kaybolan Tanrı Efsaneleri

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Hititler bir çok doğa olayını tanrılara bağlamakta, ancak onları, insan şekilli (antropomorfik) olarak düşünmekteydiler.

Buna göre bir tanrı canı isterse çekip gidebiliyordu. Ancak tanrının gitmesiyle ona bağlı olan doğa olayları da etkileniyordu.

Ele geçen metinlerden biri de Fırtına tanrısının oğlu Telipinu'nun kaybolması ile ilgili olmalıdır. Hatti kökenli bu efsanenin kahramanı Telipinu aslında bir tarım tanrısıdır. Tohum ekmek, tarla sürmek, sulamak, ürünü yetiştirmek ve toplamak gibi tarım işleri ile ilgilidir. Doğal olarak bu tanrının kaybolması bütün hayatı etkilemiştir. Farklı versiyonlardan derlenen efsanenin ilginç bir konusu vardır.

Tanrı o kadar sinirlidir ki elbisesini ve ayakkabılarını ters giyecek kadar sinirlenmiştir ve fırlar gider. Tanrının gitmesiyle beraber ülkede her şey değişir. Sıkıntılar başlar :

“ Pencereleri sis doldurdu, evi duman doldurdu. Ocakta odunlar boğuldu, ağılda koyunlar boğuldu. Koyun kuzusunu istemedi, inek buzağısını istemedi.[...] Arpa ve buğday yetişmez oldu, sığırlar koyunlar ve insanlar gebe kalmadılar, gebe kalanlar ise doğurmadılar. Dağlar kurudu, ağaçlar kurudu ve çiçek açmaz oldu; otlaklar kurudu, kaynaklar kurudu.”

Tanrının gidişi o kadar etkili olmuştu ki diğer tanrılar da bundan etkilenmişti, hatta bütün tanrıların katıldıkları bir ziyafette yiyip içmelerine rağmen açlık ve susuzlukları geçmemişti. Bu pasajın açıklaması şu şekilde olabilir , burada tanrıların yemesi ve içmesi kendilerine sunulan sunular olabilir, ancak bu sunuların fayda etmedikleri görülmektedir.

En sonunda Fırtına tanrısının aklına oğlu Telipinu gelir ve iyi olan herşeyi alıp götürdüğünü söyler, ve yüksek dağlarda Telipinu'yu araması için kartalı gönderir. Ancak kartal Telipinu'yu bulamaz. O zaman bütün tanrıların annesi tanrıça Hannahanna Fırtına tanrısı'na bizzat aramasını söyler. Ancak fırtına tanrısı da başarılı olamaz. Hannahanna en sonunda bir arı gönderir. Arı sonunda tanrıyı bulur ve onu sokarak uyandırır (bu bölüm değişik versiyonlarda farklıdır). Telipinu daha da öfkelenir . En sonunda bir ayın yaparak öfkesini dindirmeye karar verilir. Bu işi büyü tanrıçası Kamruşepa yapar:

“ Ey tanrılar gidin! Şimdi tanrı Hapantali için Güneş Tanrısı'nın koyunlarını güdün. Telipinu'nun Karaş-hububatlarını^{5[1]} iyileştirebilmem için on iki koç seçin. Bin küçük deliği olan bir sepeti kendim için aldım. Ve onun üstüne ben karaş-hububatı ve Kamruşepa'nın koçlarını döktüm. Ve ben Telipinu'nun üzerinde, şurasında burasında ateş yaktım. Ve onun kötülüğünü Telipinu'nun vücudundan aldım. Onun günahını aldım. Onun kızgınlığını aldım. Onun hiddetini aldım. Onun dargınlığını aldım. Onun küskünlüğünü aldım. [...] Telipinu hiddeti bırak. Öfkeyi bırak. Küskünlüğü bırak. Ve kanaldaki su nasıl

^{5[1]} yulaf ya da çavdar olabilir

geriye akmazsa, Telipinu'nun hiddeti, öfkesi ve küskünlüğü aynı şekilde geri gelmesin. [...] Telipinu'nun hiddeti, öfkesi, günahı ve küskünlüğü gitsin. Ev onu bıraksın. İçindeki...ondan kurtulsun. Pencere ondan kurtulsun. Menteşe[ondan kurtul]sun. İç avlu ondan kurtulsun. Şehir kapısı ondan kurtulsun. Kapı ondan kurtulsun. Kral yolu ondan kurtulsun. Meyve bahçesine, tarlaya ya da ormana o girmesin. (Karanlık) toprağın Güneş tanrısının yoluna o gitsin. Kapıcı yedi kapıyı açtı. Yedi (kapı) sürgüsünü çekti. Karanlık toprağın altında bronzdan palhî kapları durur. Kapakları kurşundandır. Tutamakları ise demirdendir. İçlerine giren bir şey, bir daha geri çıkamaz. İçlerinde mahvolur. Bundan dolayı onlar Telipinu'nun hiddeti, öfkesi, günahı ve küskünlüğünü yakalsın ve onlar (buraya) geri dönmessin.”

Sonuçta bu büyü etkili olur . (Başka versiyonda bu büyüü bir insan yapmıştır.) Telipinu'nun öfkesi diner ve evine döner. Böylece ortaklık yatıştır ve eski haline döner.

Bu efsaneye çok benzeyen bir de Fırtına Tanrısı'nın kaybolması efsanesi vardır. Ancak ikisini aynı efsanenin değişik anlatımları olarak kabul edebiliriz.

Bu efsanelerin dışında Güneş Tanrısı'nın, Hannahanna'nın ve başka tanrıların da kayboluş mitosları vardır. Ancak bunları aynı efsanelerin farklı yorumları olarak düşünebiliriz.

Bu konuya dahil edebilceğimiz ilginç bir motif de Ay'ın düşme mitosudur. Hatti kökenli bu mitosun bir ay tutulmasını mı anlattığı yoksa farklı bir ritüelden mi bahsettiği bilinmemektedir :

“ Kaşku (Ay tanrısı) gökten düştü. Şimdi o Kilammar (tapınak) üstüne düştü. Ancak onu kimse görmedi. Şimdi tanrı (Gök/Fırtına tanrısı) onun arkasından yağmur saldı. Ve arkasından yağmur sağanakları gönderdi.Onu korku aldı. Hapantalli aşağıya onun yanına gitti, o zaman onunla konuştu. Gidiyor musun? Ne yapıyorsun? “

İlluyanka Efsanesi

Hatti kökenli en önemli mitoslardan biri de Fırtına tanrısı ile yılan arasındaki savaştır. Bu mitosun izleri daha sonra kendini Apollon ya da Saint George mitoslarında da gösterir. Belki de izleri daha da derindir . Bu konuda İsmet Zeki Eyüboğlu şöyle yazmaktadır (bkz [Kaynakça](#)) :

“ Bugün Anadolu halk masalları içinde, İlluyanka ile devlerin savaşını işleyen bir çok öyküler, gerçeküstü olaylar vardır. Yılanlarla kartalların savaşını içeren bütün masalların kaynağı budur. Kimine göre çok büyük bir devdir İlluyanka. Yalnız adı değişmiş, Anadolu türkçesinde ejder olmuştur. Halk ona ejderha diyor. [...] İlluyanka başka başka ülkelerin halk anlayışlarına, dini inanışlarına göre nitelikler kazanmış. Anadoluda büyük bir yılan olarak nitelendirilen Şahmeran, onunla ilgili olalar, boğuşmalar bu eskiçağ anadolu masalının değişikliğe uğramış kalıntılarıdır. “

Bazı yorumcular bu efsanede sözü geçen yılanın öldürülmesi motifinin baharın, kışı yenmesi şeklinde yorumlanması gerektiğini belirtmişlerdir. Bütün

kültürlerde hemen hemen tanrının yılanı öldürmesi motifi olması bize bu sembolün [ezoterik](#) bir açıklaması da olabileceğini düşündürmektedir.

Bu efsane, bahar bayramı olan Purulliyaş törenleri sırasında da anlatılıyordu. Ele geçen tabletlerde efsane şöyle başlar :

“ Nerik şehri Fırtına Tanrısı [Merhemli rahibi] Kella’ya göre (bu) göğün Fırtına Tanrısı’nın [...] için Purulli (festivali) metnidir (sözleridir). Onlar şöyle konuştuklarında : “Ülkede büyüme (bolluk) ve gelişme (bereket) olsun. Ve eğer (gerçekten ülkede) büyüme ve gelişme olursa, onlar Purulli festivalini kutlar. “

Efsane bu sözlerden sonra dev yılan Illuianka/İlluyanka ile Fırtına tanrısının savaşı ile başlar ve Fırtına tanrısı yenilir. Bunun üzerine Fırtına tanrısı bütün tanrıları toplar ve yardım ister.

Tanrıça İnara buna bir çözüm düşünür ve bir festival düzenler. Daha sonra tanrıça Ziggarrata şehrine giderek burada Hupaşıia adında bir ölümlü ile anlaşır ve planın anlatır. Hupaşıia, karşılığında tanrıça ile yatmak koşulu ile bunu kabul eder.

İnara daha sonra süslenerek yılan Illuianka’nın deliğine gider ve onu festivale çağırır. Deliğinden çocukları ile çıkan Illuianka oradaki içkilerin çoğunu içer ve sarhoş olur, hatta deliğine de geri dönmek istemez. Hupaşıia yılanı bir ip ile bağlar. Fırtına tanrısı da Illuianka’yı öldürür. Böylece Fırtına tanrısının sorunu çözüme bağlanır.

İnara ise Hupaşıia için Tarukka şehrinde kaya üzerine bir ev inşa eder ve onu oraya yerleştirir. Ancak karısını ve çocuklarını görmemesi için Hupaşıia’nın pencereden bakmasını yasaklar. Ancak yirmi gün geçince Hupaşıia pencereden bakarak karısını ve çocuklarını görür ve İnara’ya eve dönmek istediğini söyler. İnara da Hupaşıia’yı öldürür.

Bu efsanenin ele geçen bir veriyonu daha vardır.

Bu versiyonda da efsane, Illuianka’nın Fırtına tanrısını yenmesi ile başlar. Ancak bu kez Illuianka Fırtına tanrısının kalbini ve gözlerini de alır.

Fırtına tanrısı daha sonra fakir bir adamın kızı ile evlenir ve bir oğlu olur. Oğlan büyüdüğünde Illuianka’nın kızını alır. Fırtına tanrısı öcünü almanın peşindedir :

“ Fırtına tanrısı ona (oğluna) sürekli olarak şöyle emreder : «Karının evine (yaşamaya) gittiğinde (başlık parası olarak) kalbi(mi) ve gözleri(mi) onlardan iste.» “

Oğlu Fırtına tanrısının istediğini yapar ve gözleri ile kalbini geri alır. Bunun üzerine yeniden Illuianka ile döğüşe tutuşur. Ancak bu kez oğlu da yilandan yanadır.

Fırtına tanrısı Illuianka’yı ve kendi öz oğlunu öldürür.

Bu iki versiyonda da ortak nokta Fırtına tanrısının yılanı öldürmesidir. Bu efsane daha da önce belirttiğimiz gibi farklı kültürlerde farklı şekillerde yaşamıştır.

Kumarbi Efsanesi

Hurri kökenli bu efsane, daha sonra Yunan mitolojisinde de izleri görülecek ilginç bir efsanedir.

Bu destan bir kaç kompozisyon halinde işlenmiştir. Ancak tablelerin çoğunda büyük kırıklar olduğu için parça parça günümüze gelmiştir.

Bu efsane , Hesiodos'un Theogonia'sını andıracak biçimde tanrı soyarından bahsetmektedir.

“ İlk (eski) tanrılar, [...] kuvvetli tanrılar işitsinler : [...] Geçmiş yıllarda Alalu (gökyüzünde) kral idi. Alalu tahtta oturuyordu. Ve tanrıların önde geleni, güçlü Anu, (hizmetçi olarak) onun huzurunda duruyordu. O, (Alalu'nun) ayaklarına kapanıyor ve içki kaplarını, içmek için, onun eline veriyordu. “

Ancak bu durum çok uzun sürmez. Alalu gökte dokuz yıl krallık yapar. Anu, Alalu'ya karşı ayaklanır ve onu yenerek aşağıya, karanlık toprağa gönderir ve tahta geçer. Bu kez Kumarbi ona hizmet etmeye başlar.

Anu da dokuz yıl boyunca tahtta kalır. Dokuzuncu yılda bu kez Kumarbi Anu'ya karşı ayaklanır ve Onunla savaşmaya başlar. Anu, Kumarbi'ye karşı koyamaz , kaçar :

“ Anu, Kumarbi'nin el ve ayaklarından kendini sıyırdı ve kaçtı. Anu, gökyüzüne çıktı. (Fakat) Kumarbi onun arkasından koştu. Anu'nun ayaklarından yakaladı ve Anu'yu gökyüzünden aşağıya çekti. (Kumarbi Anu'nun) dizini (bel altını) ve bronza benzer Kumarbi'nin karnına bitişik erkeklik organını ısırdı. Kumarbi, Anu'nun erkekliğini yutunca, o sevinde ve yüksek sesle güldü. Anu döndü ve Kumarbi'ye (şöyle) söylenmeye başladı : « Erkekliğimi yuttuğun için kendi içinden seviniyor musun? Kendi kendine sevinme! Ben sana yük (tohum) yükledim. İlk olarak soylu Fırtına Tanrısı ile seni aşıladım (gebe bıraktım). İkincisi dayanılmaz Aranzah nehriyle seni aşıladım. Üçüncüsü soylu Taşmişu ile seni aşıladım. Üç dehşet tanrıyı ben sana bir yük olarak yerleştirdim. “

Anu böyle diyerek gökyüzüne gizlenir. Kumarbi ise hemen tükürür ve daha sonra da Nippur şehrine gider. Kumarbi burada doğum için ayları sayar ve tanrıları dünyaya getirir. Metnin buraları çok kırık olduğundan efsanenin bu bölüm hakkında ayrıntılı bilgimiz yoktur. Ancak çıkan tanrılar da savaşa tutuşurlar. En kuvvetlisi Teşup'tur. Hatta Teşup boğası Şeri'ye şöyle der :

“ [Artık kim benim] karşıma kavga etmeye gelebilir? [Şimdi beni kim] yenebilir? Kumarbi bile [bana karşı çıkamaz(?)] “

Kırık parçalardan Anu'nun Kumarbi'nin öldürülmesini istemediğini öğreniyoruz. Ayrıca yeryüzü de hamiledir ve ay saymaktadır ve tabletin sonunda iki çocuk doğurur.

Tabletlerin kırık olması yüzünden efsanenei tam bir versiyonu elimizde yoktur. Yalnız anlaşıldığı kadar, efsane Mezopotamya kökenlidir. Hitiler'e Hurriler yoluyla girmiştir.

Metnin Hesiodos'un Theogonia'sıyla benzerliği dikkat çekicidir. Hesiodos'un bu efsaneleri Anadolu'dan aldığı düşünülebilir. Güterbock (bkz. Kaynakça) ise bunların Hesiodos'a Fenikeliler yoluyla da geçebileceğine dikkat çekmektedir.

Güterbock Kumarbi ismini ise şöyle açıklamaktadır :

“ Bu tanrının adı hakikî Hurricedir: sondaki –bi, Hurrice aidiyet eki –ve'dir. Kumar sözcüğünün cins ismi mi yoksa yer adı mı olduğu ve Kumar adlı şehrin nerede aranacağı bilinmiyor. “

Güterbock aynı zamanda Allau-anu ve Anu-Kumarbi, arasında baba oğul ilişkisi olabileceğinin de altını çizmektedir.

Köken ne olursa olsun bu efsane Hihitlerde, daha doğrusu anadolu'da bir nalam kazanmış ve belki de “Yunan Mucizesi” denilen safsatanın doğuşunda rol oynamıştır.

Ullikummi Şarkısı

Ullikummi Şarkısı , konu olarak Kumarbi efsanesinin devamında Teşup'un krallığında geçmektedir.

Burada bir parantez açıp, “şarkı” sözcüğü üzerinde durmak gerekmektedir. Dinçol (bkz. [Kaynakça](#)) bunu şöyle açıklamaktadır :

“ Yabancı kökenli metinlerin bir özelliği, onların anadolu kökenliler gibi ayinler içinde yer almaması, baş bölümlerinde belirtildiği gibi birer bağımsız şarkı sayılmasıdır. Şarkı terimi bu tür edebiyat ürünleri için Ortaçağ'a kadar kullanılmış bir sözcüktür. German efsanelerinden en ünlüsüne Neibelungen Şarkısı denildiği akıldan çıkarılmamalıdır. Bu bakımdan, şarkı sözcüğünün destan anlamında kullanılmış olduğunu söylemekte bir sakınca yoktur. “

Şarkı sözcüğünü de açıkladıktan sonra efsanenin konusuna bakabiliriz : Anlaşıldığına göre Kumarbi yenilmiş ve tahtta Teşup oturmaktadır. Ancak Kumarbi bunu hazmedemez :

“ Kumarbi aklını toparlar (düşünür). Uğursuz bir günde kötü bir insan yetiştirir. O Teşup'a karşı kötülük planlar. O Teşup' a karşı bir asi çıkarır. [...] (Kumarbi) eline bir asa aldı. [Ayaklarına ayakkabı olarak] hızlı rüzgarları koydu. O Urkiş şehrine yola çıktı ve Soğuk Pınar'a vardı. Şimdi Soğuk Pınar'da bir kaya bulunur : onun boyu üç fersah ve genişliği [...] ve yarın fersahtır. Onun vaginası ise [...fersahtır. Onu görünce] akli başından fırladı ve o kaya ile sevişti. Erkeklik organını onun içine batırdı. O beş kez oldu. O on kez oldu. “

Tabletteki kırıklardan metnin devamı tam anlaşılamamaktadır ancak, Deniz tanrısının yardım ettiğini ve çocuğun doğduğunu öğrenebiliyoruz.

Kumarbi bu çocuğa Ullikummi adını verir :

“ Kumarbi kendi kendine söylenmeye başladı : Kader tanrıçaları ve ana tanrıçaların bana verdiği çocuğa ne isim koyacağım. [...] Varsın onun ismi Ullikummi olsun. O krallığa gökyüzüne gitsin. Güzel Kummiia şehrini sıkıştırısın. Teşup’a vursun. Onu saman gibi doğrasın. Onu bir karınca [gibi] ayakları ile ezsin. “

Ullikummi sözcük olarak Kummiia’nın yıkıcısı anlamına gelmektedir. Kummiia ise Fırtına Tanrısının kentidir. Metinden de anlaşılacağı gibi Kumarbi bu doğan çocuğun Teşup’tan kendi intikamını almasını beklemektedir.

Kumarbi, bu çocuğun Teşup’un haberi olmadan yetişmesi için gizler, nacak güneş tanrı vbu süratle büyüyen ve canavarlaşan çocuğu görür ve Teşup’a haber verir.

Teşup erkek kardeşi Taşmişu ve kız kardeşi Şauşga ile Hazzi dağına gider ve canavarı bulur. Ancak Ullikummi alt edilebilecek gibi değildir.

Kırık tabletlerden anlaşılabilirdiği kadarı ile Teşup savaş hazırlıkların başlamıştır. Savaşa tutuşur, ancak başarılı olamaz. Taş canavar Ullikummi Teşup’u ve yanındaki yetmiş tanrıyı yener.

Teşup’un kardeşi Taşmişu yenilginin haberibi Teşup’un karısı Hepat’a bildirir ve yeniden Teşup’un yanına döner. Taşmişu, Teşup’a tanrı Ea’dan yardım istemesini söyler. İki kardeş Ea’ya giderler. Tablet buralarda kırıktır. Ancak onları Ubelluri ile konuşurken buluruz. Ubelluri Atlas gibi dünyayı sırtında taşıyan bir devdir. Ullikummi de onun omuzunda büyümüştür. Ubelluri sağ omzunda bir şey olduğunu söyleyince Ullikummi’nin orada büyüdüğü anlaşılır ve Ea eski tarılara seslenir :

“ Eski sözleri bilen ilk tanrılar sözümü duyun. Eskiden, babadan, büyükbabadan olan mühür evlerini tekrar açın. Ecdadımın mühürlerini getirsinler. Onu orada mühürlesinler. Yeryüzü ve gökyüzünü ayırdıkları(kestikleri) bakırdan eski kesici aleti getirsinler. Biz, Kumarbi’nin bir asi olarak tanrılara karşı yüceltiği (büyüttüğü) bazalt Ullikummi’nin ayaklarını keseceğiz. “

ullikummi’nin ayakları kesilince güçsüz kalır. Teşup ve tanrılar Ullikummi ile savaşmaya başlar. Metnin sonu kırıktır, ama burada Teşup’un zaferinin anlatıldığı düşünülmektedir.

Bu efsane de Yunan mitolojisindeki bazı motifleri anımsatmaktadır.

Hitit mitolojisinde kırık tabletlerle günümüze ulaşan başka efsaneler de vardır. Biz burda en önemlilerini aldık. İleride bunlara da yer verebileceğimizi ummaktayız.

FRİGLER

FRİGLER

Anadolu Uygarlıkları içinde en ilginç olanlarından biri ve Yunan Uygarlığını en çok etkileyeni Frigler'dir diyebiliriz.

Frigler Anadolu'da Eskişehir, Kütahya, Afyonkarahisar arasında kalan bölgede yaşamışlardır. Bu bölgelerde Yunan toplulukları ile karşılaşan Frigler Yunanlılar tarafından bu coğrafyanın yerli halkı olarak görülmüşlerdir.

Aslında Yunan Uygarlığı Anadolu'dan aldığı her etkileşimi Frigler'e bağlamıştır, çünkü Yunanlılara göre en eski halk Frigler'dir. Herodotos bunu şöyle anlatır :

“ Mısırlılar, Psammetikos zamanından önce, kendilerini dünyanın ilk insanları sayıyorlardı. Ama gün gelip de Psammetikos krallığı ele alınca ve ilk insanların kimler olduğu merakına düşünce, işte o günden sonra diyorum, kendilerini gene bütün öbürlerinin en eskisi saymakla birlikte, Phrygia'lıların kendilerinden de eski oldukları kanısına geldiler. Psammetikos, soruşturmalarına rağmen, dünyaya gelen ilk insanların kimler olduğunu öğrenemeyince şu çareye başvurdu: Bir çobana, rastgele iki tane yeni doğmuş çocuk verdi, bunlar ağıla konacak ve şöyle büyütülecekti; çoban, belli saatte keçileri alıp yanlarına götürecekti, süt içirip iyice doyuracak, sonra da kendi işlerine bakacaktı. Psammetikos'un böyle yapmasının nedeni, çocukların viyaklamalar çağını aştıktan sonra ağızlarından çıkacak ilk sözü yakalamaktı; gerçekten de öyle oldu. Üzerinden iki yıl geçince, bir gün çoban, kapıyı açıp içeri girdi, önünde diz üstü oturan iki çocuk, ellerini uzatarak, «Bekos» diye bağırıyorlardı. Çoban bu sözü ilk duyduğunda bir şey demedi, ama daha sonra da her gelişinde aynı sözü işitince efendisine haber verdi ve isteği üzerine çocukları kendi görsün diye aldı ona götürdü. Psammetikos kendi kulağı ile de duyduktan sonra, herhangi bir şeye bekos adını vermiş olan insanların kimler olduklarını aramaya koyuldu; araya taraya Phrygia'lıların ekmeğe bekos dediklerini öğrendi. Böylece ve bu ipucuna tutunarak Mısırlılar Phrygia'lıların kendilerinden daha eski olduklarını itiraf ettiler.” (II,2)

Zaten eski Yunan'a ait ezoterik öykülerde, çok eski zamanlarda geçtiğinin belirtilmesi için kahraman efsanevi Frig kralı Midas olmaktadır. Böylece Midas öyküleri eski masallar gibi kulaktan kulağa yayılmıştır.

Frig kültürü Yunan ve Roma uygarlığı içinde yaşamaya devam etmiştir.

Friglerin yaşadığı bölge İS beşinci yüzyıla kadar da Roma kaynaklarında Phrygia olarak anılmıştır.

FRIGLER'İN TARİHİ

Akurgal'a göre Frigler "MÖ 1190 sıralarında Anadolu'ya gelen Balkan kökenli boylardan biridir. Ancak siyasal topluluk olarak MÖ 750'den sonra ortaya çıkmıştır. [...] Hind-Avrupa kökenli oldukları hale kısa bir sürede Anadolulaşmışlar, ve bir yandan Hellen öbür yandan Geç Hitit etkileri altında kalmış olmakla birlikte özgün ve Anadolulu bir kültür oluşturmuşlardır. "

Umar' a göre ise "Frigler, bir çok kanıta göre, Hitit İmparatorluğunu yıkan Trak sürüleriyle hısımlığı olan bir halktı."

Frigler hakkında genel görüş bu yönde olmakla birlikte kökenleri tartışmalıdır. Ancak bizim de kabul edeceğimiz görüş Friglerin Trak kökenli oldukları yolundaki görüştür.

Trak kabileleri, bizim bugünkü Trakya'ya adını vermiş olan kabilelerdir. Bu halkın kökeni de tartışmalıdır.

Erzen'e göre (bkz. Kaynakça) "tarihte Traklar olarak bilinen halkın memlekete göç suretiyle gelmelerinden çok önce , çok daha seyrek de olsa , ülkenin yerli bir halk tarafından iskan edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. En eski halkın ırk durumu hakkında fazla bilgimiz yoktur. Aynı zamanda eski yerli halkın ülkeye gelen göçmen Traklara karışması hakkında da bilgilerimiz az ve yetersizdir. Bize kadar gelen belgelere göre Traklar geç antik devre kadar Kuzey Avrupa ırk tipinin oldukça kuvvetli bir temsilcisidir. "

Trakların Kuzey Avrupa ile dil alanında da ilgileri vardır. Trak dili ve Frig dili Hint-Avrupa dil ailesi içinde Satem grubuna aittirler.

Daha kesin olmamakla birlikte Friglerin Keltlerle akraba oldukları ve ezoterik mirası ortak paylaştıkları akla gelmektedir.

Hitit İmparatorluğu yıkılışa geçtiği yıllarda Anadolu kuzeydoğudan Kafkaslar, batıdan da boğazlar üzerinden gelen birtakım göçmenlerin etkisine girmeye başlamıştı. Doğudan gelenlere Muşki deniliyordu ve Elazığ yöresine yerleşmişlerdi. Batıdan gelenler ise Brig adını taşıyorlardı. Yavaş yavaş Orta Anadolu'ya geçen bu boylardan Frigler, Polatlı yöresine , daha doğrusu başkentleri olacak Gordion'a varmışlardı. Uzun bir karanlık dönemden sonra, MÖ sekizinci yüzyılda merkezi bir krallık durumuna gelen Friglerin bu kavimlerin kaynaşmasından oluştuğu düşünülmektedir.

Bunlardan Muşkiler daha MÖ On ikinci yüzyıldan itibaren Asur belgelerinde yer almışlardır. Hatta efsanevi Midas'a kaynaklık etmiş olduğu düşünülen Mita adına da Hitit belgelerinde rastlanmıştır.

Burada dikkat edilmesi gereken bir nokta, ilk akınlarla Frig Krallığı kurulana kadar geçen süredir. Hitit İmparatorluğu yıkılırken Anadolu'da ilk varlık

gösteren Muşkiler'dir. Ancak Frig devletinin ortaya çıkması daha çok zaman almıştır.

Sedat Alp , bunu şöyle açıklamaktadır : (*Hitit Çağında Anadolu*, bkz [Kaynakça](#))

“ Asurlular Muški ülkesinin kralı Mita'dan haberdardı. Bunun Frig kralı Midas olduğu uzunca bir zamandan beri kabul edilmiştir. Bu eşitlikten ilk bakışta Frigya ile yalnız Asur kaynaklarından tanınan Muški ülkesinin aynı ülke oldukları akla gelse de, ilk kez Ekrem Akurgal'ın gösterdiği gibi Friglerin maddi kalıntılarına MÖ 8. yüzyıldan önce Anadolu'da rastlanmadığı ve ve Muški ülkesinin ise daha I. Tiglatpileser zamanında (tahminen MÖ 1112-1074) yukarı Dicle bölgesinde varlığını gösterdiği göz önünde tutulursa, Frigler ile Muşkilerin aynı kavim olduklarını kabul etmek zordur. Olsa olsa Asurlular bunu yakıştırmış olabilirler. Asurluların Friglerden söz etmemesi dikkat çekicidir. Belki de Friglerin siyasal açıdan Muşkililer üzerinde etkili olmaları, onların Muşkililer ile ilgilendirilmelerine neden olmuştur. “

Bu belirsizliğin nedeni kuşkusuz anadolu'nun Hitit İmparatorluğunu da yikan istilalardan sonra yaşadığı karanlık çağlardır. Bu devire “karanlık çağlar” adını vermemizin başlıca nedeni ise elimizde yeterli belge olmayışıdır. Bir başka nedeni ise siyasi birliğin kurulamamış olmasıdır.

Anadolu'da siyasi birlik ancak MÖ sekizinci yüzyılda kurulabilmiştir.

Bu dönem Asur kayıtlarında da Friglerle ilgili ifadelerle rastlanmaktadır. MÖ 709 yılında II.Sargon'un bir yazıtında “*benden önceki krallara boyun eğmeyen Mita*” diye bir ifade vardır.

Asurlarla yapılan barış anlaşmasından sonra Asur kayıtlarında Muški kralı Mita'nın adına rastlanmaz , ancak Frigya kralı Midas Yunan kaynaklarında görülmeye başlar. Bir başka deyişle MÖ yedinci yüzyıldan itibaren Friglerin Yunan halkları ile olan ilişkileri başlamış olur.

Daha öncede belirttiğimiz gibi Yunan kaynakları, kısıtlı tarih bilgileri bakımından yeterli olmayabilir, ancak şu an için en önemli detaylı kaynak oldukları için Frigler ile ilgili bilgilerimizin bir bölümünü bunlara dayandırmak zorundayız.

Yunan kaynakları Friglerin ilk kralının Gordios olduğunu ve Friglerin başkenti Gordion'un adını bu kraldan aldığını söyler. Bugün Polatlı yakınlarında kalıntıları bulunan bu şehrin adının kökeni daha önceki Anadolu dillerinden gelmesi ve bu ismin sonradan Hellenler tarafından uydurulmuş olması olasılığı yüksektir. Zaten Gordios ile ilgili Yunan Arrianos'un anlattıklarından başka da önemli bir kaynak yoktur.

Friglerin efsanevi kralları ise Midas'tır. Midas'ın tek bir kişinin adı mı yoksa hükümdarlara verilen bir ad mı olduğu belli değildir, ancak Mita adının da hem Asur hem Hitit kaynaklarında varolması bu isimle en az bir kişinin hükümdarlık yaptığını doğrulamaktadır.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Midas adı pek çok efsaneye karışmıştır. Bu efsaneler çok eski dönemleri anlatan Yunan efsaneleri olduğu gibi, gerçekten Anadolu kökenli de olabilirler.

Bu dönemde Frigya'nın bölgede gerçekten büyük bir güç olduğuna kuşku yoktur. Midas'ın efsanede her tuttuğunu altın yapması her ne kadar ezoterik bir motif olsa da kökenini bu dönemdeki Frigler'in zenginlikleri için anlatılanlardan almıştır. Midas'ın tahtını Delfoi'deki tapına adaması da bu tahtı gören Yunanlıları Frigya'nın zenginliği karşısında şaşırtmıştır.

Bu dönemde Yunan halkları ve Frigya arasındaki ilişkiler de yoğunlaşmıştır. Yunanların Frigya'yı en eski halk olarak görmesi de bu dönemde Yunan haşıklarının Anadolu kültürü ile Frigler vasıtası ile ilk olarak karşılaşmasından gelmektedir.

Ancak Friglerin bu parlak günleri fazla sürmemiş ve Kimmer istilaları altında Frig Devleti tarihe karışmıştır.

Ancak Frigler ve Frig kültürü Anadolu'da Roma dönemine kadar yaşamış, ve Phrygia diye adlandırılan bu bölgede eski inançlar yaşamıştır.

FRIG DİLİ

Frigce Orta Anadolu'dan Kütahya'ya , kuzeyde Kastamonu'ya kadar yayılmıştı. Frigice dil olarak daha çok Makedonların atalarının diline benzemektedir. Yunanca ile benzerlikleri olsa da Makedonların atalarının dili ile olan benzerlik kadar değildir. Bu dilin kökeni hakkında daha ortak bir görüş birliğine varılabilmiş değildir. Bu dilin Hint-Avrupa kökenli olduğunu söyleyenlerin yanında yerli vbir dil olduğunu da söyleyenler vardır. Frig dili İmparatorluğun yıkılmasıyla tarihe gömülmemiş, Roma zamanına dek dağlık bölgelerde kullanılmıştır. Anadolu'da bir çok yerde rastlanan Frig yazısı ise daha tam olarak çözülebilmemiş değildir.

FRIG İNANÇLARI

Frig inançları içinde en çok tanınmış kuşkusuz ana tanrıça kültüdür. Yunanlıların Kybele olarak adlandırdıkları Frig ana tanrıçası aslında Anadolu'nun en eski tanrıçalarından biri olan Kubaba'dır.

Frigler Anadolu'ya geldiklerinde, kuşkusuz karanlık çağlar boyunca, buranın yerli kavimleriyle ilişkiye geçmiş ve bu kültü almışlardır.

Bugün Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde bulunan bir çok Kybele yontusu da bu kültün yaygınlığı hakkında fikir vermektedir.

Frig ana tanrıça figürlerinde ana tanrıçanın başında kulebiçimli bir taç gözükmektedir. Bu onun egemenliğini simgesi olarak yorumlanmaktadır.

Friglerce Kubile diye de adlandırılan ana tanrıçanın Frigce bir başka ismi de Agdistis'tir.

Tanrıça'nın en önemli tapınma yerlerinden biri bugün Sivrihisar'da bulunan Pessinus idi. Burada , büyük olasılıkla, bir meteor olan , gökten inen tanrıça idolünün bulunduğu yerd. Çok uzun yıllar ana tanrıça tapımının merkeziolan bu yer Roma döneminde dahi önemini kaybetmemiş, Romalılar, Kartaca'ya karşı olan savaşı kazanabilmek için bu taşı MÖ 204 yılında Roma'ya götürmüşler ve bunu Magna Mater (Ulu ana) diye adlandırmışlardır. Strabon (MÖ 64- MÖ 21) burayı ve buradaki kültü şöyle anlatır:

“ Pessinos dünyanın o kısmındaki en büyük ticaret merkezi olup, büyük saygı gören Tanrılar Anasına ait tapınak buradadır. Ona Agdistis derler. Eski devirlerde rahipler aynı zamanda hükümdardı ve rahipliğin sağladığı nimetleri onlar biçiyorlardı. Fakat şimdi ticaret merkezi hâlâ ayakta durduğu halde rahiplerin yetkileri çok azalmıştır. Kutsal bölge, Attaloslar tarafından kutsal bir yere yakışacak şekilde, bir tapınak ve beyaz mermerlerden portikler ilave edilerek yapılmıştır. Romalılar [...] Kybele'nin kehaneti doğrultusunda oradaki tanrıçanın heykelini almak üzere girişimde bulunarak tapınağı ünlü kılmışlardır. Kybele'nin ismini Kybeon dağından aldığı gibi, Dindimenê ülkesi de ismini üst tarafındaki Dindymon dağından almıştır. Yakınında Sangarios nehri akar; ve bu nehrin üzerinde eski Phrygialılara, Midas'a, hatta kendi devrinden önce yaşamış olan Gordias'a ve diğerlerine ait iskân kalıntılarına rastlanır, fakat bu izler kentlere ait olmayıp, büyükçe köyler niteliğindedir.”

Strabon tabii ki burayı kendi çağının görüş açısına göre anlatmıştır. Ancak daha sonra burada yapılan kazılar da Kybele tapınağını ve Roma kalıntılarını açığa çıkartmıştır.

Pessinus ana tanrıça için yapılmakta olan törenlere sahne olmakta, kendini ana tanrıçaya adayanların merkezi konumunda bulunmaktaydı. Erkekler burada kendilerini ana tanrıçaya adamak için erkeklik organlarını da kesmekteydiler.

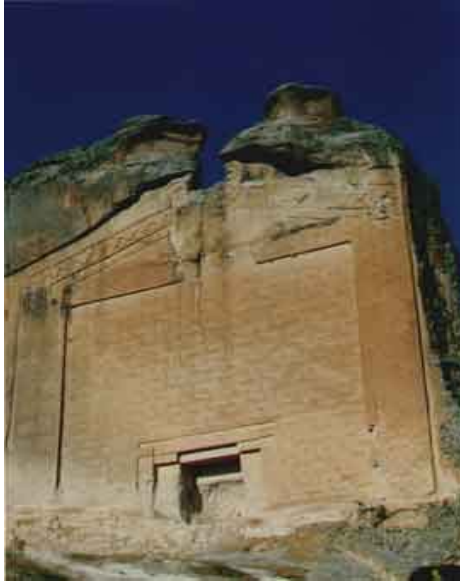
Burada aynı zamanda Attis kültü törenleri de yapılmaktaydı. Anadolu'nun ana tanrıçası aynı zamanda toprak ana olduğundan bunu dölleyecek bir tanrıya ihtiyaç vardı. İşte Attis Kybele'yi dölleyen tanrı idi. Ancak bu tanrı yaz sonunda ölmekte ve böylece de doğa, tanrı ilkbaharda yeniden doğana dek uykuya yatmaktaydı. Mezopotamya inançlarında da görülen bu motif, Kybele kültü ile birlikte yaşamış ve Yunan mitolojisine de Adonis şeklinde geçmiştir. Bu kült aynı zamanda da bazı gizem kültlerine kaynaklık etmiştir. Bu kültler Anadolu'da Frig devletinin yıkılışından sonra da devam etmiştir.

Barnett, Attis efsanesinin çok ilginç bir yönüne dikkat çekmektedir: (Bkz [Kaynakça](#))

“ Bir uyarlamaya göre, Agdistis, Pessinus kralının damadı yakışıklı Attis'e aşık olan, onu ve onun kentini yıkıma götüren, kendini hadım edip böylece dişi olan iki cinsiyetli bir canavar idi. [...] Öykünün çok kısaltılmış, daha yumuşak bir

uyarlaması, gençliğinin ve güzelliğinin baharında bir yaban domuzu avında öldürülen Attis'e Agdistis'in duyduğu aşkı anlatmaktadır. Fakat her yıl ilkbaharda, kendi kendini sakatlamayı içine alan coşkulu yas ritüelinin uygulayan inananların vasıtasıyla, Attis her yıl yeniden dirtilir ve böylece doğanın ölmüş kuvvetleri canlandırılırdı. Ritüel esnasında, heyecan öyle yüksek bir noktaya varırdı ki, tanrıçanın en ateşli inananları kendilerini tanrıça ve Attis'in şerefine hadım ederlerdi [...] Tanrıçanın bu vahşi tapımı – ki onun uğruna yakışıklı aşığı acı çekmiş ve ölmüştür- erkenden batıya doğru İonia'ya süzölmüş, fakat daha yumuşak ve gerçekten daha romantik bir biçimde, Anadolu ile bağlantılı çeşitli Hellen mitoslarında yansımıştır. Bu mitoslarda, bir tanrıçanın aşık olduğu fakat bu aşkıyla ona talihsizlik getirdiği bir gencin teması ortaya çıkmaktadır. “

Kybele ya da ana tanrıçaya ait kutsal yerlerin dağlarda ya da kayalıklarda olduğuna inanılmaktaydı. Anadolu'da bu amaçla yapılmış bir çok sunak yerine rastlanmıştır. Atrıca bu sunaklarda ve kayalarda Kybele heykelinin konulduğu nişlere de rastlanmaktadır.

Bunlardan en önemlisi kuşkusuz Midas Şehri (Yazılıkaya) civarındaki sunaklardır. Buralarda kayalara oyulmuş sunaklar ve özellikle de basamaklarla çıkılan taht biçimindeki oymalar, buraların kült merkezleri olduğunu göstermektedir. Meşhur Midas anıtı da, içinde yazan “MATEP” (anne) yazısının gösterdiği gibi ana tanrıça kültünün önemli yerlerinden biridir.

Anadolu'nun başka yerlerinde de bu tip sunaklara rastlanmaktadır. Bunların bazılarında ise Frig yazısı da bulunmaktadır.

Frigler'de Ana Tanrıça tapımı dışında Güneş tanrısı Sabazios ve Ay tanrısı Men tapımları da vardı. Bunlardan Men'in özellikle eski Anadolu'nun Ay tanrısı ile ilişkisi olduğu düşünülebilir. Hatta bu tanrının omuzunda hilal ile gösterimleri de bu görüşü kuvvetlendirmektedir. Bu tanrıların Frigler tarafından daha sonradan benimsendiği de düşünülebilir.

Frigler'de bunların dışında da eski Anadolu inançlarının izlerine rastlamak olasıdır. Eski Anadolu inançlarında geçen hayvan motiflerine Frigler de rastlanmaktadır. Pazarlı kazılarında ele geçen boğa ve arslan mücadelesini anlatan kaplama plakalar da bu konuda çok anlamlıdır.

FRİGLER'DE ÖLÜ GÖMME ADETLERİ

Frigler'de başlıca iki farklı ölü gömme adeti vardır. Soylular ve zenginler için uygulandığı düşünülen bu tür ölü gömmelerin Frigya'da uzun süre uygulandığı anlaşılmaktadır. Yoksul halkın ise gömüldüğü ya da yakıldığı düşünülmektedir. Ancak yoksul halka ait mezarlar daha yeterli sayıda bulunamadığı için bu konuda bir şey söylemek için erkendir.

Ölü gömme adetlerinin biri kaya mezarlarına gömme idi. Frig döneminden kalma bir çok kaya mezarlarına rastlanmıştır. Midas şehri yakınlarında ve Frig topraklarının büyük bölümünde kaya mezarlarına rastlanmıştır. Bazıları anıt-mezar şeklinde olan bu kaya mezarları ne yazık ki defineciler (hatta Romalıları da katarsak yüzyıllar boyu) ağır tahribata uğramışlardır.

Frigler'in en tanınmış ölü gömme adetleri ise tümülüsler yani tepe şeklinde yığma mezarlardır. Gordion'da ve Ankara'da sık olmak üzere diğer Frig şehirlerinde de rastlanılan tümülüs adetinin Frigler'e Trakya'dan geldiği düşünülmektedir. Ahşap mezar odasının üzerine toprak yığarak oluşturulan tümülüslerde çeşitli şekillerde yapılmışlardır.

Tümülüsler hakkında Sevin (bkz. [Kaynakça](#)) , şöyle yazmaktadır:

“ Frygia tümülüslerindeki mezar odalarının ahşap konstrüksiyonu ileri bir tekniğin eseridir. Ölüler önceleri yakılmadan ahşap sedirler üzerinde uzatılmış, MÖ 7.yüzyılın sonlarından itibaren de , büyük bir olasılıkla batıdan, Yunanistan üzerinden gelen etkilerle yakılmaya başlanmıştır. Ahşap mezar odasına ölü ve ölü armağanlarının bırakılmasından ve ahşap çatının kapatılmasından sonra, odanın üzeri büyük bir yığma tepeyle örtülürdü. Mezar odasının üzerine yığılan tepenin yapımında bazı kurallara uyulması zorunluydu; aksi takdirde binlerce ton ağırlığındaki toprak yığınının ahşap mezar odasının üzerine yapacağı baskıyı önlemek olanaksızdı. [...]Mezar odasının çatısı çatılıp, bunun üzerine taş ve toprak yığıldıktan sonra bir daha açılması olanaksızdı. Ancak tek tehlike mezar soyguncuları idi. Bu nedenle mezar odasının yer seçiminde dikkatli olmak gerekiyordu. Toprak yığını altında kalan mezar odalarının yeri büyük tümülüslerde tam ortada, zirvenin tam altına gelen bölümdeydi. [...] Alçak tümülüslerde, mezar odasının yerini gizleyebilmek esastı ve bu nedenle mezar odaları merkezden uzak yerlere yerleştirilirdi.”

En meşhur tümülüs kuşkusuz Midas Tümülüsü ya da diğer adıyla Büyük Tümülüs'tür. Burada yapılan kazılarda bronz ölü eşyaları , ahşap eserler ve bir çok arkeolojik eser bulunmuştur.

URARTULAR

URARTU UYGARLIĞI

URARTU TARİHİNE KISA BİR BAKIŞ

Urartular MÖ birinci binyılın başında , Van Gölü ve çevresinde önemli bir devlet kuran ve günümüze kadar buradaki uygarlıkları etkilemiş bir kavimdir. Yapılan araştırmalar Urartular ile Hurriler arasında akrabalık olduğunu göstermektedir. Zaten urartu dili de Sami ya da Hint Avrupalı bir dil olmayıp , Asiatik bir dil olan Hurri dili ile benzerlikler göstermektedir. Aynı zamanda Hurri ve Urartu tanrıları arasında büyük benzerlikler vardır.

Urartular ile ilgili ilk bilgilere Asur kaynaklarında rastlanmaktadır. Asur Kralı Salmanassar I , MÖ 1274 yılında Uruarti'ye karşı sefer yaptığını yazmaktadır. Ancak o dönemde Urartu kavimleri daha bir devlet haline gelmemişti. Ayrıca Tevrat'da Ağrı Dağı için kullanılan Ararat isminin de Urartu ile alakalı olduğu kesindir. Urartular ise kendilerine Biaini'li demişler , Biane ya da Viane isminde bugünkü Van şehrinin adı türemiştir.

Urartu ülkesi geçit vermez dağlarla dolu olduğundan kavimler ilk olarak müstakil yerleşim birimlerinde yaşamışlar ancak , büyük olasılıkla , dışarıdan gelen baskılarla birleşmek yoluna gitmişler ve tahminen MÖ dokuzuncu yüzyılın başlarında krallıklarını kurmuşlardır.

Urartu Devleti'nin ve krallık sülalesinin kurucusu I.Sarduri Van Kalesi'nin ilk kurucusudur. Buradaki ilk yazıların da Asur yazısı ile taş bloklara yazılması bu döneme rastlar.

Bu dönemden sonra Urartular'ın genişleme dönemi başlar. Bu yıllar MÖ 810-730, Urartular'ın en kuvvetli oldukları dönemdir. Güneyde Asur ülkesine , batıda Hatti ülkesine yayılmışlar burada savaşlar yapmışlardır. Asur'un bu dönemde zayıflaması da Urartular'ın işini kolaylaştırmıştır.

MÖ 730'larda Asur'un güçlenmesiye Urartu Devleti toprak kaybetmeye başlamıştır. Bu dönemi Asur'la olan savaşlar takip etmiştir.

Ancak bu arada güç dengisi de değişmektedir. Büyüyen Med tehlikesi, Med-İskit ittifakı ile sonuçlanmış ve bunun sonucunda da Ninova düşmüş, MÖ 605 yılında da Asur İmparatorluğu tarihe karışmıştır. Bu durum Urartu Devleti'ni de etkilemiş ve Med ve İskit tehlikesi Urartu üzerine odaklanmıştır.

Urartu İmparatorluğu de bu saldırılara dayanamamış ve MÖ yedinci yüzyılın sonunda tarih sahnesinden çekilmiştir. Eski Urartu kaleleri Çavuştepe ve

Toprakkale’de bulunan İskit tip ok uçları Urartu ülkesini İskitler’in ele geçirdikleri yönündeki Babil tarihlerini desteklemektedir.

Urartular bölgede önemli bir uygarlık oluşturmuşlar, Urartu metal işlemecilik sanatı çevre kültürler üzerinde etkili olmuştur. Bu gelenek bugün bile devam etmektedir. Ancak Urartular edebiyat alanında büyük eserler vermemişler ya da vermişlerse de henüz gün ışığına çıkmamıştır.

URARTU İNANÇLARI

Urartu Devleti feodal bir devlettir ve şehirler merkezden gelen memurlarla yönetilirdi. Yönetim böyle olmakla birlikte merkezi din de büyük önem taşımakta devlete dini bir karakter vermekteydi.

Urartuların dinleri ve inançları hakkında bilgimiz oldukça sınırlıdır. Çivi yazısı belgelerin içinden derlenebilenler ve kabartma resimlerden öğrenilenler ile sınırlı bir resim oluşturulabilir. Örneğin Urartular’da büyü ve diğer benzer inançlar hakkında bilgimiz yoktur.

Urartular’ın en önemli tanrısı Haldi’dir. Haldi savaşa çıkan kralı kutsayan savaş tanrısı idi. Köken olarak bu tanrının, ilk Urartu Devleti oluşurken en güçlü olan boyun tanrısı olduğu düşünülmektedir.

Kralın savaşı kazanmak için haldi’ye yakarır, kazanırlarsa da diktikleri yazıtlarda ilk Haldi’nin adını anarlardı. Yapılan binaların çoğu Haldi adına yapıldı.

Haldi’nin karısı ise Arubani idi. Ancak Arubani bir ana tanrıça kadar önemli değildi.

Panteonda Haldi’den sonra gelen tanrı fırtına tanrısı olan Teişeba idi. Bunun Hurri-Hitit tanrısı Teşup ile bir olduğu düşünülmektedir. Urartu sanatında boğa üzerinde gösterilmiştir. Karısı Huba ise Hepat’ın karşılığı olarak düşünülmektedir.

Üçüncü sırada ise Güneş Tanrısı Şivini vardır. Bu tanrı da Asur Güneş tanrısı Şamaş ve Hurri tanrısı Şimigi ile aynı tanrı olarak kabul edilir.

Buradan görüldüğü gibi Urartu panteonu en önemli tanrılar itibarı ile, başta Hurri olmak üzere yabancı kavimlerin etkisindedir. Devlet dini yaratma çabalarının yanında her kavme de dini özgürlük verilerek birlik korunmuştur.

Hurri tanrı listelerinde seksen civarında tanrı ve tanrıça ismi tespit edilmiştir. Bunlar arasında yabancı tanrı/tanrıçalar olduğu gibi doğa olaylarını temsile den tanrı/tanrıçalar da vardır. Yurt ve toprak tanrısı Ebani, deniz ve sular tanrısı Suinina, tepeler ve dağlar tanrısı Arni gibi.

Kurban törenleri Urartular tarafından sık uygulanırdı. Hatta hangi tanrıya nasıl ve ne kadar kurban verileceğine dair yazılar da vardır. Bunların dışında çeşitli fırsatlarda , kuraklık, kıtlık,savaş gibi olaylarda kurbanlar sunulmuştur.

Urartu tanrı kültlerinde tapınaklar önem kazanmışlardır.

Tapınaklar içinde tanrı figürünün bulunduğu bir oda, avlu ve yan odalardan oluşmaktaydı. Çoğu tapınak birbirine benzemektedir.

Çavuştepe’de , Aşağı kaledeki tapınağı Erzen şöyle anlatmaktadır : (Çavuştepe I , bkz. Kaynakça)

“ Aşağı kalenin orta kesiminde geniş bir alana yayılmış durumdadır. Çavuştepe tapınağı, Altintepe ve ArinBerd’te de olduğu gibi, yalnızca bir cella’dan^{6[1]} ibaret olmayıp, depoalrı ve geniş kabul salonuyla T. Özgüç’ün ‘mabet-saray’ olarak nitelendirdiği yapı kompleksini meydana getirmektedir. Öteki Urartu tapınakları gibi cella, köşeleri rizalitli, kalın duvarlı ve kare bir plana sahip olup, dıştan 10x10 m, içten ise 4.50 x 4.50 m boyutlarındadır. [...] Cella’nın cephesi kuzeydoğuya bakmakta, önünde 21.50 x 21.50 m boyutlarında ve muhtemelen üç tarafı galerili, zemini düzgün ve dörtgen yassı taşlarla döşeli bir avlu; avlunun doğu sınırında üzeri beyaz badanalı kerpiç sekiler, kurban masası ve kuzeyde de yuvarlak bir taş sunak yer almaktadır. [...] Çavuştepe tapınağının kutsal alanı içinde, aynen Altintepe’de olduğu gibi, muhtemelen farklı seremonilerin sahnelendiği üç adet kurban alanı mevcuttur.”

Ayrıca Urartular tapınakların duvarlarını da çeşitli levhalarla süslüyorlardı. Tapınakların içinde, avluda üç ayaklı kazanlar ve tanrı armağanlarının konulduğu masalar, altarlar da bulunuyordu.

Urartular için açık hava tapınakları da önemliydi. Tuşpa (Van Kalesi) ve Altintepe’de bulunan açık hava tapınakları bunlara en iyi örneklerdir.

Tuşpa’daki açık hava tapınağında kayalara oyulmuş nişler içinde II.Sarduri’nin askeri eylemlerini anlata iki çivi yazılı stel vardı. Bu tür stellere de tapınıldığı düşünülmektedir.

Altintepe’deki açık hava tapınağı ise ölü kültü ile alakalı bir steller sahasıdır. (bkz. Özgüç , Kaynakça)

Tapınaklar aynı zamanda ekonomik merkezler de olmuşlar ve tanrı adına hayvan beslenmiş, ekin ekilmiştir.

Urartular’da Doğa Kültleri

Daha önce de belirttiğimiz gibi , Urartular doğa olaylarına, doğal varlıklara büyük önem vermişler hatta tanrılaştırmışlardır.

Bunun dışında urartuların su kaynaklarını, mağaraları, dağları, büyük ağaçları ve kayalıkları kutsal saydıklarını biliyoruz.

^{6[1]} Kutsal oda

Su kanaklarına yapılan balık figürleri, mağaralara yapılan resimler, hayat ağacı figürleri ve kaya resimleri bu doğal varlıkların kutsallığını göstermektedir. Özellikle kayalara oyulan kapı figürleri de ilginçtir. Buralarda kurban listeleri olması bu kapıların tanrılar ile aakalı olduğunu düşündürmektedir.

Urartularda ayrıca hayvan tanrılar, yarı hayvan yarı insan canlılar da resimlenmiştir. Özellikle boğa figürleri önemlidir.

Urartular'da Ölü Kültleri

Urartular da , diğer kültürler gibi ölümden sonra hayata inanmışlardı. Urartular'dan ölü gömme ile ilgili belge bize ulaşmamıştır. Ancak arkeolojik bulgulardan hem yakarak hem de yakmadan ölü gömdüklerini, anıtsal mezar yaptıklarını ve ölü hediyesi bıraktıklarını biliyoruz.

Açık hava tapınaklarının da ölü kültü ile olan ilişkisini Altıntepe açık hava tapınağı için Özgüç şöyle anlatmaktadır: (bkz. Kaynakça)

“ Bu açık hava mabedinin ölü kültü ile ilişkili olduğundan ve muayyen zamanlarda burada toplanıldığından, dini merasimler yapıldığından şüphe edilmemelidir. Açık hava mabedinin mâna ve plan bakımından paraleli Urartuda, hatta bütün Anadolu'da mevcut değildir. Bu bakımdan buna Uratuların ortaya koyduğu bir yenilik gözü ile bakılmalıdır. “

KAYNAKÇA

Genel Anadolu ve Hititler ile ilgili kaynaklar:

Biblia Sacra Vulgata , Deutsche Bibelgesellschaft , Stuttgart , 1983

Kitabı Mukaddes , Kitabı Mukaddes Şirketi , İstanbul , 1976

AKŞİT İlhan, *Hititler*, Sandoz Yayınları, İstanbul, 1981

AKTÜRE Sevgi, *Anadolu'da Bronz Çağı Kentleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994

AKURGAL Ekrem, *Anadolu Kültür Tarihi*, Tübitak Popüler Bilim Kitapları, Ankara, 1998

AKURGAL Ekrem, *Anadolu Uygarlıkları* , Net Turistik Yayınlar , İstanbul , 1989

AKURGAL Ekrem, *Hatti ve Hitit Uygarlıkları* , Net Turistik Yayınlar , İstanbul , 1995

AKURGAL Ekrem , Hatti Uygarlığı, *Remzi Oğuz Arık Armağanı*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1987

AKURGAL Ekrem, L'Art Hatti, *Sedat Alp'e Armağan, Hittite and Other Anatolian and Near Eastern Studies in Honour of Sedat Alp*, Anadolu Medeniyetlerini Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, Ankara, 1992

AKYILDIZ Erhan, *Taş Çağı'ndan Osmanlı'ya Anadolu*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1984

ALKIM Bahadır, *Anatolia I, Form the Beginnigs to the end of the 2nd Millenium BC*, Nagel Publishers, Geneva, 1970

ALKIM Bahadır, *Yesemek Taşocağı ve Heykel Atelyesinde Yapılan Kazı ve Araştırmalar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1974

ALP Sedat, *Hitit Çağında Anadolu*, Tübitak Popüler Bilim Kitapları, Ankara, 2001

ALP Sedat, *Hititlerde Şarkı, Müzik ve Dans/Hitit Çağında Anadolu'da Üzüm ve Şarap*, Kavaklıdere Kültür Yayınları, Ankara, 1999

ARIK Remzi Oğuz, *Les Fouilles d'Alacahöyük 1935*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1937

ARIKAN Yasemin, Hitit Dini Üzerine Bir İnceleme, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi Cilt 38 Sayı 1-2*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1998

BALCIOĞLU Burhan, Bir Hitit Bayramı (EZEN-hadauri-) Hakkında Bazı İzlenimler, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi XXXIV Sayı 1-2*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1990

BALKAN Kemal, *İnandık'ta 1966 Yılında Bulunan Eski Hitit Çağına Ait Bir Bağış Belgesi*, Anadolu Medeniyetleri Araştırma Vakfı Yayınları, Ankara, 1973

BALKAN Kemal , *Mama Kralı Anum-Hirbi'nin Kaniş Kralı Warşama'ya Gönderdiği Mektup* , Türk Tarih Kurumu Yayınları , Ankara , 1957

BAŞDEMİR Kürşat, *Eski Anadolu, Tarihsel ve Kültürel Süreklilik*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1999

CERAM C.W., *Tanrıların Vatanı Anadolu*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1979

COŞKUN Yaşar, *Boğazköy Metinlerinde Geçen Bazı Seçme Kap İsimleri*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1979

- ÇİĞ Muazzez İlmiye, *Hititler ve Hattuşa*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2000
- ÇUREY Ali, *Hatti/Hititlerin Kökeni ve Çerkesler*, Çivi yazıları, İstanbul, 2000
- DARGA Muhibbe, *Eski Anadolu'da Kadın*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1984
- DARGA Muhibbe, *Hitit Mimarlığı 1/ Yapı Sanatı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1985
- DARGA Muhibbe, *Hitit Sanatı*, Akbank Kültür ve Sanat Kitapları, İstanbul, 1992
- DARGA Muhibbe, *Karahna Şehri Kült Envanteri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1973
- DİNÇOL Ali M., *Hititler, Anadolu Uygarlıkları Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi*, Görsel Yayınlar, İstanbul, 1982
- DONBAZ Veysel, *Sadberk Hanım Müzesi'nde Bulunan Çivi yazılı Belgeler*, Sadberk Hanım Müzesi, İstanbul, 1999
- ERKUT Sedat, *Hitit Çağının Önemli Kült Kenti Arinna'nın Yeri, Sedat Alp'e Armağan, Hittite and Other Anatolian and Near Eastern Studies in Honour of Sedat Alp*, Anadolu Medeniyetlerini Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, Ankara, 1992
- ERTEM Hayri, *Boğazköy Metinlerinde Geçen Coğrafya Adları Dizini*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1973
- ERTEM Hayri, *Hitit Devletinin İki Eyaleti: Pala - Tum(m)ana*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1980
- EYUBOĞLU İsmet Zeki, *Anadolu Mitolojisi*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1998
- EYUBOĞLU İsmet Zeki, *Anadolu Uygarlığı*, Der Yayınları, İstanbul, 1981
- EYUBOĞLU İsmet Zeki, *Tanrı Yaratan Toprak Anadolu*, Sinan Yayınları, İstanbul, 1973
- GONNET Hatice, *Les Espaces Hittite de Sacrifice, leur Aménagement et leur Utilisation, Sedat Alp'e Armağan, Hittite and Other Anatolian and Near Eastern Studies in Honour of Sedat Alp*, Anadolu Medeniyetlerini Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, Ankara, 1992
- GÜTERBOCK H.G. , *Kumarbi Efsanesi* (çev. Sedat Alp) , Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1945
- GUERNEY O.R. , *The Hittites*, Penguin Books , Middlesex , 1990 (Türkçesi : *Hititler*, çev. Pınar Arpaçay, Dost Kitabevi, Ankara,2001)
- IMPARATI Fiorella, *Hitit Yasaları*, İtalyan Kültür Heyeti Arkeoloji Araştırmaları Bölümü, Ankara, 1992
- KARAUĞUZ Güngör, *Hitit Mitolojisi*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2001
- KINAL Füzün , *Eski Anadolu Tarihi* , Türk Tarih Kurumu Yayınları , Ankara , 1987
- KINAL Füzün , *Géographie et l'Histoire des Pays d'Arzava*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları , Ankara , 1953
- KUTLU Emre, *Yanarlar, Afyon Yöresinde Bir Hitit Mezarlığı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1978

KUTLU Emre, Hanözü: Maşat Çevresinde bir Hitit Yerleşmesi, *Sedat Alp'e Armağan, Hittite and Other Anatolian and Near Eastern Studies in Honour of Sedat Alp*, Anadolu Medeniyetlerini Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, Ankara, 1992

LLOYD Seton, *Türkiye'nin Tarihi, Bir Gezginin Gözüyle Anadolu Uygarlıkları*, Tübitak Popüler Bilim Kitapları, Ankara, 1997

LLOYD Seton, *Early Anatolia*, Penguin Books , Middlesex, 1956

LLOYD Seton, *Early Highland Peoples of Anatolia*, Thames and Hudson , London, 1967

MACQUEEN J.G. , *The Hittites and Their Contemporaries in Asia Minor* , Thames and Hudson, London, 1986

OHRI İskender, *Anadolu'nun Öyküsü*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1983

ÖZGÜÇ Tahsin, *İnandıktepe, Eski Hitit Çağında Önemli Bir Kült Merkezi* , Türk Tarih Kurumu Yayınları , Ankara , 1988

SAVAŞ Savaş Özkan, *Anadolu (Hitit-Luvi) Hiyeroglif Yazıtlarında Geçen Tanrı, Şahıs ve Coğrafya Adları*, Ege Yayınları, İstanbul, 1998

SEVİN Veli, *Anadolu Arkeolojisi*, Der Yayınları, İstanbul, 1999

SEVİN Veli, *Anadolu Arkeolojisinin ABC'si*, Simavi Yayınları, İstanbul, 1991

SEZGİNER Aydın, Hattılar ve Evren, *Bilim ve Teknik, Aylık Popüler Dergi Sayı 139*, Türkiye Bilimsel ve Teknik Arştırma Kurumu, Ankara, 1979

SÜEL Aygöl, *Hitit Kaynaklarında Tapınak Görevlileri ile İlgili Bir Direktif Metni*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1985

TUNA Celâl, *Mağaradan Kente, Anadolu'nun En Eski Yerleşim Yerleri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000

UNGER Eckhard, Yazılıkaya'daki Kabartmaların İzahı, *Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi Sayı II*, Maarif Vekaleti, İstanbul, 1937

ÜNAL Ahmet, Boğazköy Metinleri Işığında Hititler Devri Anadolu'sunda Filolojik ve Arkeolojik Veriler arasındaki İlişkilerden Örnekler, *1992 Yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları, Anadolu Medeniyetleri Müzesini Koruma ve Yaşatma Derneği Yayını*, Ankara 1993

ÜNAL Ahmet, *Hitit Sarayındaki Entrikalar Hakkında Bir Fal Metni*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1983

ÜNAL Ahmet, Hititlerde Ölülere Sunulan Kurban Hakkında Bazı Düşünceler, *Anadolu XIX 1975/1976*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Eski Önasya – Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1980

Frigler ile ilgili kaynaklar :

AKURGAL Ekrem , *Anadolu Kültür Tarihi*, TUBITAK Popüler Bilim Kitapları, Ankara, 1997

ALGAN Ertuğrul, ONGAR İrfan, *Kral Midas'ın Ülkesi Frigya*, Esbank Kültür Yayınları, Eskişehir ,

ALP Sedat, *Hitit Çağında Anadolu*, Tübitak Popüler Bilim Kitapları, Ankara, 2001

ALTUNAY Erhan , *Yeni Yüksektepe Kültür Derneği Gordion Gezisi El Broşürü*, Ankara, 1994,

BARNETT R.D., Phrygia ve Demir Devrinde Anadolu Kavimleri (çev. Ömer Çapar), *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi XXXI Sayı 1-2*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1987

BRIXHE Claude, LEJEUNE Michel, *Corpus des Inscriptions Paléo-Phrygiennes*, Editions Recherche sur les Civilisations, Paris, 1984

ELIADE Mircea , *Initiation, Rites, Sociétés Secrètes*, Gallimard, Paris, 1959

ERHAT Azra , *Mitoloji Sözlüğü* , Remzi Kitabevi, İstanbul, 1978

ERZEN Afif, *İlkçağ Tarihinde Trakya*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1994

HERODOTOS, *Herodot Tarihi* (çev. Müntekim Ökmen), Remzi Kitabevi, İstanbul, 1973

KOŞAY Hamit Zübeyr, *Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Pazarlı Hafriyatı Raporu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1941

SEVİN Veli, Frygler, *Anadolu Uygarlıkları Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi*, Görsel Yayınlar, İstanbul, 1982

STRABON , *Coğrafya / Anadolu, Kitap: XII, XIII, XIV* (çev:Adnan Pekman), Arkeoloji ve Sanat Yayınları , İstanbul, 1987

UMAR Bilge , *Türkiye Halkının İlkçağ Tarihi 1. Cilt* , Ege Üniversitesi Basın-Yayın Yüksek OkuluYayını, İzmir, 1982

Urartular ile ilgili kaynaklar :

BELLİ Oktay, Urartular, *Anadolu Uygarlıkları Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi*, Görsel Yayınlar, İstanbul, 1982

ÇİLİNGİROĞLU Altan, *Urartu Tarihi*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir, 1994

ERZEN Afif, *Çavuştepe I, MÖ 7.-6. Yüzyıl Urartu Mimarlık Anıtları ve Ortaçağ Nekropolü*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1978

ERZEN Afif, *Doğu Anadolu ve Urartular*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1986

GÜZELOĞLU Selçuk, *Van ve Çevresine Tarihi ve Arkeolojik Bir Bakış*, Biber Tanıtım, İstanbul, 1996

ÖZGÜÇ Tahsin, *Altıntepe II, Mezarlar Depo Binası ve Fildişi Eserler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1969

YILDIRIM Recep, *Urartu İğneleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989